

The Position of Discourse Analysis on Resistance in the Book of "Da's" Diary; Based on Van Dijk's Theory of Discourse Analysis Theory

Fahimeh Gholami Zarezadeh¹, Narges Jabri Nasab², Mandana Mangli³

Abstract

1. Introduction

Critical analysis of discourse goes beyond the level of sentences and words in examining texts and pays attention to the context of the situation in which the text was formed and refers to two social and linguistic approaches. In the social approach, discourse is defined as situational context, and in the linguistic approach, textual context is explained. The memories and events of the Holy Defense era play a prominent role in introducing that era to today's generation and making it an example. The book "Da" is part of the memoirs of the holy defense, which Hosseini discussed the resistance and sacrifices of the Iranian people against the aggression of the Baathist regime in Iraq. The narrator narrates the memories of the war focusing on the role of a woman and her perspective on the war. The purpose of writing this article is to reflect the discourse of resistance in the novel "Da" based on the analysis of Van Dijk's discourse. This book has been analyzed using a qualitative method based on Van Dyaijk's critical discourse analysis. The results of the research show that the

1. * Article history:

Received 16 October 2023

Accepted 1 December 2023

Received in revised form 24 November 2023

Published online: 14 December 2023

Journal of Resistance Literature

Year 15, No. 28, spring and summer 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, South Tehran Branch. E-mail: fahimehg@rocketmai.com
2. Assistant Professor, Islamic Azad University, South Tehran Branch Tehran, Iran. (Corresponding author) nargesja@azad.ac.ir
3. Assistant Professor, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran. mandana5m@gmail.com

book reveals the value, epic, emotional discourse of war and is influenced by various components of the resistance discourse. The main theme of this speech is a call to uphold Islamic values, which shows the author's ideology and shows the extent of the author's adherence to his claims in the axis of the resistance discourse.

Language is one of the generators of the social world with its own and other's different identities. Therefore, the authors of the novel have used it as a prominent tool to pour the contents of their ideology into the minds and thoughts of the audience. Because the novel is a diverse collection of social discourses and individual voices that are artistically organized. What is realized in the novel is the process of understanding one's own language through the lens of understanding another language. (Bakhtin, 2014: 351) The novel, which is considered to be the main literary form in the world today, helps us to understand the world in which we live. Critical discourse analysis approach is the most special language tool to express the discourse ideology of the story. The authors of the literary type of resistance have always made great use of language in highlighting their political attitudes and ideas in a modern literary form with the aim of strengthening the sentences presented in the text, and they are trying to establish a real and true relationship. Between the text and external textures, draw it in the best way for the audience. Discourse analysis is a set of interdisciplinary approaches that can be used for research in different texts. In this approach, the researcher aims to show the relationship between the text and the reader and discover the meanings hidden in the text. The term "discourse analysis" was first used in 1952 in an article by the famous English linguist, Zelig Harris; in this article, he presented a formalist view of the sentence and considered the discourse analysis to be merely a structuralist view of the sentence and the text. (Bahrapur, 1379: 22) Theorists such as Norman Fairclough (N), Theon Van Dijk (T), Gunther Kress (G), Roger Fowler (R) and Ruth Wodak (R) in the introduction and development Critical discourse analysis as a new trend in linguistic and literature studies has played an important role. This approach of linguistics uses language and discourse in relation to macro issues of society such as social institutions, ideologies and worldviews related to political and social power centers. Language, ideology, world view and power are fundamental concepts in the analysis of critical discourse and are very prominent in the analysis of literary texts, as Ronald Carter also believes that the word literature cannot be used separately from ideology. (Aghagolzadeh, 20:1386) This essay is based on the analysis of Van Dyke's critical discourse, to

examine and analyze the internal and external context of the text of the book "Da" in order to reveal the author's approach to the issue of resistance and to determine that this author is for the awareness and awakening of the people of the society. And to what extent has the expression of resistance values been successful.

2. Methodology

In the present research, qualitative method was used to collect research data; the parts of the text of the book "Da" which reflected the ideology of resistance and had discourse-oriented structures, were extracted and analyzed using Van Dijk's critical discourse analysis framework in 5 axes. The unit of analysis is the sentence; for this reason, the sentences and paragraphs of the book have been evaluated.

3. Discussion

A contemporary linguist, Van Dijk considers ideologies as the interpretation and interpretation of frameworks that organize a series of attitudes and worldviews about other elements in the modern society. "Ideology is the cognitive structure of the members of a group and a coherent and structured plan" (Van Dijk, 1382: 117) Van Dijk considers "discourse and language as a type of social action under the influence of ideology and emphasizes that discourses play an essential role in the reproduction of ideologies and texts are the arena of reproduction of these ideologies." " (Kahermani, 2012: 65) He proposes the presentation of ideologies in the ideological square structure: A- emphasizing another negative characteristic; b- Emphasis on the positive characteristic of the self; c- removing the emphasis from the negativity of the insider; D- De-emphasizing another positive (Van Dijk, 2001: 98-99) This square is formed by signs and components at different levels, which has a very wide area; In such a way that the analyst cannot provide a comprehensive analysis of it. Therefore, this essay deals with some strategies that have more frequency in text analysis.

The discourse of resistance is one of the main and central discourse axes of the researched text. The occurrence of an imposed war and the formation of an epic unity among the people and the sympathy of the nation and the government with each other after the invasion of the Iraqi regime and the occupation of the country, put Iran in a critical and complex situation, which itself led to the emergence of a new discourse called "The Discourse of Sacred Defense

Literature" A conversation with young and often militant writers, who considered writing as a divine duty and a tribute to the Islamic revolution and sacred defense. In such a situation, a new front should be opened inside the country in the field of culture and art. (Hasan Beigi, 1392: 13) The literary discourse of sacred defense connects the sacred signifier to the signifier of defense - not war - and at the same time, in creating a literary work with the belief that a new type of literature will be formed after the Islamic revolution, especially after the war, highlights the religious and cultural aspects of the Islamic Revolution and chooses the title of sacred defense literature for this literature. Considering the relationship between literary criticism and ideology and its importance in interpreting and giving meaning to phenomena, determining this issue in fiction literature after the Islamic Revolution and the war is an issue worthy of attention. (Mehrayin, 1386: 363)

4. Conclusion

By examining the discourse of resistance in the book "Da" based on Van Dijk's critical discourse analysis, the following results were obtained:

Narrators of the war, by narrating the memories and events of the sacred defense era, play a prominent role in introducing that era to today's generation. In order to produce the ideological discourse of resistance, the author has tried to highlight the pains and sufferings of the war-stricken and fighting people, to praise the martyrs and the dead, to promote the spirit of bravery and to strengthen the role of women, by choosing appropriate words and frequent illustrations. In this work, the female character has succeeded in changing the thoughts of women in the society with a fighting spirit.

By reproducing the discourse of resistance under the dominant discourse of Ashura and following the example of the uprising of Imam Hussein (a) and the patience and resistance of Hazrat Zainab (pbuh) and its connection with religious identity, it highlights the self-made face of the militant Muslim believer by using mental images. . With regard to his mental ideas of the speech of the Imam (RA) and using a discourse based on the authentic culture of Islam and the Imams, peace be upon him, the narrator began to design a strategy and by using this tool, he was able to show the values of endurance, stability and to highlight the need for martyrdom.

He has highlighted the face of the "insider" by using the witness component in portraying the feelings of men and women from this scene. The verbal strategy of Vajit, which shows the extent of the author's adherence to his claim, can be placed in the axis of compatriotism and patriotism.

In general, the language of this book is fluent and understandable for readers. The style of expression is firm, sober and honest in tone. Hosseini has used a detailed and touching description of very bitter scenes to express his real experience. These depictions help the reader to gain a deep understanding of the author's ideology, highlighting the insider pole in the fight against the occupation of the homeland and resistance, and introducing the face of the aggressor enemy and expressing the atrocities of another pole.

Keywords: Discourse analysis, Van Dijk, Resistance, Da

References [In Persian]:

- Akhavan Mofard, Hamidreza. (1371) (The place of Imam Khomeini's thoughts in the discourse of modernity), Research Letter, No. 7, Winter.
- Aghagolzadeh, Ferdous. (1386). "Critical discourse analysis and literature". literature study Q. 1. Q. 1. P. 17-27.
- Azimi, Samira. (2010) The place of humor in the political discourse of war: analysis of the content of the fictional literature of imposed war. Masters. Guide: Gholamreza Kashi. Allameh Tabatabai University.
- Bahrampour, Shaban Ali (1379) Introduction to discourse analysis, Discourse and Discourse Analysis, Tehran, Discourse Culture.
- Bakhtin, Mikhail (2014) essays about the novel. Translated by Roya Pourazer. The fourth edition. Tehran: Ney Publishing.
- Fowler, Roger (2016) Linguistics and the novel. Translated by Mohammad Ghaffari. Second edition. Tehran: Nei Publishing.
- Ghafari, Mohammad. "Criticism of a female narrative about war: a critical analysis of the book "Da", Scientific-Research Quarterly of Literary Criticism, Vol. 6, No. 24, Winter 2013. pp. 221-215.
- Ghahremani, Maryam (2012) translation and analysis of critical discourse, semiotic approach; Ch Aol, Tehran: Author.
- Hassan Beigi, Ibrahim (2012) War and his novels. Tehran: Soroush.
- Hosseini, Sayyedah Azam (2009). "Da" memoirs of Seyyedah Zahra Hosseini. One hundred and nineteen editions, Tehran: Surah Mehr.
- Javadi Yeganeh, Mohammad Reza and Safi, Seyyed Mohammad Ali. "Women's Narrative of War: Critical Analysis of the Book "Da", Scientific-Research Quarterly of Literary Criticism, Vol. 6, No. 21, Winter 2013, pp. 85-110.

Khomeini, Seyyed Ruhollah (1379), *Imam's Sahifa*, Vol. 6-16, Tehran, Imam Khomeini Institute for Editing and Publishing Works, 3rd Ch.

Lak, Manouchehr. (1384) (Identity of May in Holy Defense) *Journal of National Studies*, Vol. 6, No. 2.

Mehraeen, Mustafa. (1386). *The conditions of culture production: the roots of the emergence of Islamic modernism in India, Egypt and Iran*. PhD dissertation in sociology. Tarbiat Modares University.

Saidi, Mehdi (2015). *War fiction literature in Iran*. Tehran: Research Institute of Humanities and Social Studies of Jihad University.

Sarshar, Mohammad Reza (2018). *Fictional literature of Iran after the Islamic revolution*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought.

Shakeri, Ahmed (2014). *An essay on terminology and the basics of fictional literature of holy defense*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought.

Shamlou, Akbar. Vashghani Farahani, Ibrahim; Kayani, Maryam; Kayani, Masoumeh. A comparative study of the discourse of Shiism in the short story collection "Pencil" and the novel "Da", *Exploration of Comparative Literature*, Volume: 7, Number 26, 2016. pp. 107-128.

Soleimani, Belqeis (1380). *Gun and scales*. Tehran: Rozgar.

Soltani, Ali Asghar (1384) *Power, Discourse and Language*; straw ; First edition of Tehran.

-----, (1384), *Power of Discourse and Language, Power Flow Mechanisms in Iran*, Tehran, Nei Publishing.

Soltani, Seyyed Ali Asghar (1378). *Power, discourse and language: mechanisms of power flow in the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Ney.

Talatof, Kamran. (2014). *Writing policy, research in contemporary poetry and fiction*. Translated by Mehrak Kamali. Tehran: Namek.

Tondrosaleh, Shahrukh (1379). *The discourse of silence: a collection of dialogues about general issues of fiction literature*. Tehran: Shafi'i.

-----, (1382). *The literature of war and new wave*. Tehran: Sustainability Culture Center.

References [In English]:

Nishida, H (1999). "A cognitive approach to intercultural communication based on schema theory", *International Journal of Intercultural Relations*, Volum 23. No. 5. Pp: 777 – 753.

Richardson, John E (2007). *Analyzing Newspapers: An Approach From Critical Discourse Analysis*, New York: Palgrave Publishing.

Van Dijk, Teun A.(2001), Multidisciplinary CDA:a plea for diversity in Wodak, Ruth, Michael, Methods of Critical Discourse Analysis, SAGE Publications Ltd: London: 95 – 121.».

VanDijk, Theon.E (2012) Critical analysis of discourse, group of translators (Yazdi, Bahrapour, Khormai, Kashi, Mirfakhrai), 2nd Ch., Tehran: Center for Media Studies and Research, Ministry of Islamic Education and Culture.

جایگاه تحلیل گفتمان مبتنی بر مقاومت در کتاب خاطرات «دا»

بر اساس نظریه تحلیل گفتمان ون دایک

فهیمة غلامی زارع زاده^۱، نرگس جابری نسب^۲، ماندانا منگلی^۳

چکیده

تحلیل انتقادی گفتمان، در بررسی متون از سطح جمله و کلام فراتر رفته و به بافت موقعیتی که متن در آن شکل گرفته است توجه می کند و به دو رویکرد اجتماعی و زبان شناختی اشاره دارد. در رویکرد اجتماعی به گفتمان، بافت موقعیتی و در رویکرد زبان شناختی، بافت متنی تشریح می گردد. خاطرات و وقایع دوران دفاع مقدس، نقشی برجسته در شناساندن آن دوران به نسل امروز و الگوسازی از آن ایفا می کنند. کتاب «دا» جزء خاطرات دفاع مقدس است که حسینی، مقاومت و جانفشانی های مردم ایران را در مقابل تجاوز رژیم بعثی عراق مورد بحث قرار داده است. راوی خاطرات جنگ را با محوریت نقش زن و نگاه و بینش او به جنگ روایت می کند. هدف از نگارش این مقاله، بازتاب گفتمان مقاومت در رمان «دا» با تکیه بر تحلیل گفتمان ون دایک است. این کتاب با استفاده از روش کیفی بر مبنای تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان داده کتاب دا گفتمان ارزشی، حماسی و عاطفی جنگ را باز می نمایاند و تحت تأثیر مؤلفه های مختلف گفتمان مقاومت است. موضوع

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲-۰۷-۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲-۰۹-۰۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲-۰۹-۰۵

نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۵، شماره ۲۸، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص ۲۳۱-۲۷۳
DOI: 10.22103/jrl.2023.22355.2911

۲۷۳

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانشجوی دکتری رشته ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی تهران جنوب رایانامه: fahimehg@rocketmai.com

۲. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب. (نویسنده مسئول) رایانامه: nargesja@azad.ac.ir

۳- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب mandana5m@gmail.com

اصلی این گفتمان فراخوانی است به پاسداشت ارزش‌های اسلامی که ایدئولوژی نویسنده را نشان می‌دهد و مبنای پایبندی نویسنده به ادعاهایش در محور گفتمان مقاومت است .

واژه‌های کلیدی: تحلیل گفتمان، ون‌دایک، مقاومت، دا.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

زبان یکی از مولدهای جهان اجتماعی با هویت‌های مختلف خود و دیگری است. بدین روی نویسندگان رمان از آن به‌عنوان یک ابزار برجسته برای ریختن مضمون ایدئولوژی خویش در ظرف ذهن و اندیشه مخاطبان بهره‌جسته‌اند. زیرا رمان، مجموعه متنوعی از انواع گفتارهای اجتماعی و صداهای فردی است که هنرمندانه سازمان یافته‌اند. آنچه در رمان تحقق می‌یابد، فرایند درک زبان خود از دریچه فهم زبان دیگری است. (باختین، ۱۳۹۴: ۳۵۱)

رمان که آن را اصلی‌ترین فرم ادبی جهان امروز می‌دانند، ما را در شناخت جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، یاری می‌رساند .

رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی (Critical discourse analysis)، خاص‌ترین ابزار زبانی برای بیان ایدئولوژی گفتمانی داستان است .

نویسندگان نوع ادبی مقاومت، همواره از زبان در برجسته‌سازی نگرش‌ها و عقاید سیاسی و انگاره‌های خویش در قالب ادبی مدرن با هدف تقویت جملات مطرح‌شده در متن، بهره‌وافر جسته‌اند و در تلاشند که رابطه واقعی و حقیقی میان متن و بافت‌های بیرونی آن را به بهترین شکل برای مخاطب ترسیم نمایند.

موضوع تحلیل گفتمان (discourse analysis) مجموعه‌ای از رویکردهای میان رشته‌ای است که می‌توان از آن برای پژوهش در متون مختلف استفاده کرد. در این رویکرد، پژوهشگر بر آن است که رابطه بین متن و خواننده را نشان دهد و در حقیقت معانی نهفته در متن را کشف کند. اصطلاح «تحلیل گفتمان»، نخستین بار در سال ۱۹۵۲ در مقاله‌ای از زبان‌شناس معروف انگلیسی، زلیگ هریس (Zelig Harris) به کار رفته است. وی در این مقاله دیدگاهی

صورت گرایانه از جمله به دست داد و تحلیل گفتمان را صرفاً نگاهی ساختار گرایانه به جمله و متن دانسته است.» (بهرام پور، ۱۳۷۹: ۲۲)

نظریه پردازانی چون نورمن فرکلاف (Fairclough, N)، تئون ون دایک (Van Dijk, T)، گونتر کرس (Kress, G)، راجر فاولر (Fowler, R) و روث وداک (Wodak, R) در معرفی و رشد تحلیل گفتمان انتقادی به عنوان گرایشی نو در مطالعات زبان‌شناختی و ادبیات نقشی مهم داشته‌اند. این رویکرد از زبان‌شناسی، زبان و گفتمان را در ارتباط با مسائل کلان جامعه از قبیل نهادهای اجتماعی، ایدئولوژی‌ها و جهان‌بینی‌های مرتبط با مراکز قدرت سیاسی و اجتماعی به کار می‌گیرد. زبان، ایدئولوژی، جهان‌بینی و قدرت از مفاهیم بنیادی در تحلیل گفتمان انتقادی است و در تحلیل متون ادبی بسیار پررنگ واقع شده است چنانکه رونالد کارتر نیز معتقد است واژه ادبیات را جدا از ایدئولوژی نمی‌توان به کار برد. (آفاگل زاده، ۱۳۸۶: ۲۰)

این جستار بر آن است بر مبنای تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک، بافت درونی و بیرونی متن کتاب «دا» را مورد بررسی و تحلیل نماید تا رویکرد مؤلف در قبال قضیه مقاومت آشکار شود و مشخص شود که این نویسنده برای آگاهی و بیداری مردم جامعه و بیان ارزش‌های مقاومت تا چه حد توانسته، موفق باشد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در زمینه تحلیل گفتمان کتاب «دا» چند مقاله نوشته شده است از جمله مقاله «روایتی زنانه از جنگ: تحلیل گفتمان کتاب «دا»» از محمدرضا جوادی یگانه و سید محمدعلی صحفی است. در این مقاله با کمک روش و نظریه تحلیل گفتمان انتقادی با توجه به نظریه و روش فرکلاف به بررسی کتاب «دا» پرداخته و نشان داده کتاب «دا» برخلاف گفتمان سنتی، نقش‌های دیگر زنان را در جنگ مورد تأکید قرار داده است.

مقاله «روایت زنانه از جنگ: تحلیل انتقادی کتاب «دا»» از محمد غفاری است که به نقد و بررسی مقاله محمدرضا جوادی یگانه و سید محمدعلی صحفی پرداخته و به این نتیجه رسیده است این بررسی قابلیت تبدیل شدن به مقاله‌ای خوب را داشته، اما به دلایلی متأسفانه چنین

اتفاقی نیفتاده است. نقطه قوت آن اتخاذ رویکردی است نسبتاً نو به متنی بحث برانگیز که تاکنون نقد و تحلیل اصولی از آن صورت نگرفته است.

مقاله «بررسی تطبیقی گفتمان تشیع در مجموعه داستانی قلم رصاص و رمان «دا» از اکبر شاملو؛ ابراهیم واشقانی‌فراهانی؛ مریم کیانی و معصومه کیانی است. در این مقاله عناصر گفتمان تشیع ایران و لبنان را در رمان دا و مجموعه داستانی قلم رصاص مورد بررسی تطبیقی قرار گرفته است. حاصل این بررسی، نشان دادن اشتراک گفتمان تشیع در این دو متن است. هدف ما در این پژوهش آن است تا به تحلیل گفتمان براساس نظریه ون‌دایک در حوزه مقاومت را واکاوی نماییم که تاکنون مطالعه‌ای در این خصوص انجام نشده است.

۱-۳. مبانی پژوهش

روش تحقیق

در پژوهش حاضر از روش کیفی، به منظور گردآوری داده‌های تحقیق، متن کتاب «دا» که بازتاب ایدئولوژی مقاومت بوده و ساختارهای گفتمان‌مداری داشتند، استخراج گردیده و با استفاده از چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک در ۵ محور بررسی شده است. واحد تحلیل، جمله است؛ به همین دلیل جمله‌ها و بندهای کتاب ارزیابی شده است.

ون‌دایک و تحلیل گفتمان انتقادی

زبان‌شناس معاصر، ون‌دایک ایدئولوژی‌ها را به مثابه تعبیر و تفسیر چارچوب‌هایی می‌داند که یک سلسله طرز نگرش‌ها و جهان‌بینی‌ها را درباره دیگر عناصر موجود در جامعه نوین سازماندهی می‌کنند. «ایدئولوژی بن‌مایه شناختی اعضای یک گروه و طرح‌واره منسجم و ساختمان است.» (ون‌دایک، ۱۳۸۲: ۱۱۷)

ون‌دایک، «گفتمان و زبان را به مثابه نوعی از کنش اجتماعی، تحت تأثیر ایدئولوژی می‌داند و بر این نکته تأکید می‌کند که گفتمان‌ها، نقش اساسی در بازتولید ایدئولوژی‌ها دارند و متون، عرصه بازتولید این ایدئولوژی‌هاست.» (قهرمانی، ۱۳۹۲: ۶۵) وی ارائه ایدئولوژی‌ها را در ساختار مربع ایدئولوژیک (suar eideological) مطرح می‌کند:

الف - تأکید بر ویژگی منفی دیگری

ب - تأکید بر ویژگی مثبت خودی

ج - رفع تأکید از منفی خودی

د - رفع تأکید از مثبت دیگری (ون دایک، ۲۰۰۱: ۹۸-۹۹)

این مربع توسط نشانه‌هایی و مؤلفه‌هایی در سطوح مختلف صورت می‌پذیرد که حوزه بسیار گسترده‌ای دارد؛ به گونه‌ای که تحلیلگر نمی‌تواند یک تحلیل جامع و مانعی از آن ارائه دهد؛ بدین روی، این جستار به برخی از استراتژی‌هایی پرداخته که در تحلیل متن بسامد بیشتری را دارا است. از جمله مؤلفه‌های بارز این نظریه، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

برجسته‌سازی (topicalize)

برجسته‌سازی در رویکرد ون دایک، شیوه‌هایی برای حفظ و استمرار قدرت از طریق مبارزه برای تثبیت معنای دال‌های شناور مرکزی و دال‌های دیگر است. بدین نحو که گفتمان‌ها به کمک ابزارهایی که در اختیار دارند، تلاش می‌کند تا ساختارهای دال مرکزی گفتمان رقیب را به هم ریخته و آن را به حاشیه براند و خود برجسته و هژمونیک شود. (سلطانی، ۱۳۷۸: ۵۵)

انتخاب واژگان (lexical style)

با کاربست این استراتژی می‌توان معانی مشابه را با توجه به نقش، اهداف و دیدگاه نویسندگان، با واژگان متفاوت بیان کرد که دارای بار ارزشی منفی یا مثبت هستند. (ون دایک، ۲۰۰۱: ۷۷)

انتخاب هدفمند واژه‌ها همواره دامنه مناسبی برای هم‌سازی و درک بهتر مقصود نویسنده است؛ به گونه‌ای که تناسب میان واژگان و عناصر در بافته‌ای مختلف باعث انسجام و پیوستگی اجزای متن می‌شود.

گواه‌نمایی (evidentially)

در گواه‌نمایی اگر باور یا عقیده است که تولیدکنندگان مطرح کنند، در برابر آنچه می‌گویند، مسئولیت دارند. بنابراین برای استدلال در تقویت گفتمان می‌توان از مثال یا روایت و یا تصاویر درباره کارهای مثبت ما و منفی آنها، استفاده کرد. (ون دایک، ۲۰۰۱: ۶۹)

انگاره‌های ذهنی (implication)

یکی از کارکردهای زبان، مدیریت روابط اجتماعی است؛ روابطی که براساس پیش‌انگاره‌ها، از خلال زبان و مکالمات متعدد به شکل گفتمان پدیدمی‌آیند. همواره گفتمان‌ها براساس انگاره‌های ذهنی تولید می‌شود. انگاره‌های ذهنی براساس نظریه نیشیدا (Nishida)، مجموعه‌ای از تجربه‌های گذشته هستند که در مجموعه‌های دانش مرتبط، دسته‌بندی شده‌اند و برای راهنمایی رفتارهای ما در موقعیت‌های آشنا به کار می‌روند. علت کاربست انگاره‌های ذهنی بدین سبب است که درست تلقی شوند. (Nishida, 1999: 753-759)

وجهیت (modality)

«وجه، عبارت است از نگرش یا نظر یک گوینده در مورد صحت گزاره و یا موقعیت و یا رویدادی که توسط یک جمله بیان می‌شود». (ریچاردسون، 2007: 59)

به اعتقاد فاولر همه عناصر وجهیت (افعال، قیود و صفات) در تحلیل گفتمان، شایسته بررسی می‌باشند. (فاولر، 1396: 8386)

به‌طور کلی برای تحلیل گفتمان باید از سطح فردی به سطح کلان جامعه، تاریخ و ایدئولوژی ورود کرد. در واقع بین اهداف توصیف و اهداف تحلیل انتقادی خیلی فرق دارد؛ لذا در این مقاله، سعی بر آن است که ضمن استخراج برخی عبارات، جمله‌ها و تأکید بر برخی واژه‌ها و عناصر زبانی دیگر، مباحث عمده گفتمانی متن براساس بافت اجتماعی و مسایل ایدئولوژیکی، نمونه خوانی و تحلیل گردد.

۲. بحث

۲-۱. خلاصه کتاب «۱۵»

این کتاب را سیده اعظم حسینی در چهل فصل براساس خاطرات زهرا حسینی نگاشته است. خانم زهرا حسینی خود از اهالی خرمشهر و یک مجروح جنگی است و از نزدیک شاهد جنگ و صحنه‌های وحشتناک و دلخراش شهیدشدن مردم عادی از زن و مرد، کودک و حتی جنین داخل رحم بوده است. جنگ باعث آوارگی او و خانواده‌اش شده است. پدر و برادرش شهید شده‌اند. برادر کوچکترش (منصور) مجروح شده و همسرش نیز از پاسداران انقلاب اسلامی

است که چندین سال در جبهه و بعد از جنگ به کشورش خدمت کرده است. پس از گذشت سال‌ها و مشاهده بعضی نسبت‌های ناروا در جامعه، نسبت به رزمندگان و مدافعان حقیقی کشور مصمم می‌شود تا از «دفاع مقدس» و از حقانیت مردمی که جان و مال خود را فدای کشور ایران کردند، دفاع کند. (حسینی: ۱۳۸۹)

۲-۲. تحلیل بحث (تحلیل گفتمان انتقادی مقاومت در کتاب «۱۵»)

گفتمان مقاومت، یکی از اصلی‌ترین و محوری‌ترین محورهای گفتمانی متن مورد پژوهش است. وقوع جنگ تحمیلی و شکل‌گیری وحدت حماسی میان مردم و همدلی ملت و دولت با یکدیگر در پی حمله رژیم عراق و اشغال خاک کشور، ایران را در موقعیتی بحرانی و پیچیده قرار داد که خود به پیدایی گفتمانی جدید به نام «گفتمان ادبیات دفاع مقدس» منجر شد؛ گفتمانی با نویسندگان جوان و اغلب رزمنده که نوشتن را در حکم تکلیف الهی و ادای دین به انقلاب اسلامی و دفاع مقدس می‌دانستند. در چنین موقعیتی باید در حوزه فرهنگ و هنر، جبهه تازه‌ای در داخل کشور می‌گشود. (حسن‌بیگی، ۱۳۹۲: ۱۳) گفتمان ادبیات دفاع مقدس، مدلول مقدس را به دال دفاع و نه جنگ پیوند می‌دهد و همزمان در خلق اثر ادبی با باورمند بودن به اینکه نوع ادبی جدیدی بعد از انقلاب اسلامی به‌خصوص بعد از جنگ شکل گرفته است، جنبه‌های اعتقادی و فرهنگی انقلاب اسلامی را پررنگ می‌سازد و عنوان ادبیات دفاع مقدس برای این ادبیات برمی‌گزیند. با توجه به ارتباط نقد ادبی و ایدئولوژی و اهمیت آن در تفسیر و امکان معنادگی به پدیده‌ها، تعیین این مسأله که در ادبیات داستانی بعد از انقلاب اسلامی و جنگ، موضوعی درخور اعتنا است. (مهرآیین، ۱۳۸۶: ۳۶۳)

در این گفتمان، تأکید بر ثبت واقعیت عینی است و به اقتضای شرایط گفتمانی حاکم بر این دوره، می‌کوشد با تأکید بسیار بر مظاهر مقاومت و در نتیجه القای حضور پررنگ ایدئولوژی در آثار منسوب به خود، به بازتولید سنت مبارزه‌جویانه و رسالت متعهدگرایانه‌اش در ذهن بیدار جامعه بودن و نقد شرایط جامعه را برجسته نماید. (تندرو صالح، ۱۳۷۹: ۳۱۱) در واقع می‌توان گفت که گفتمان ادبی دفاع مقدس، دال تعهد را در مرکزیت گفتمان ادبیات متعهد قرار می‌دهد و طبق موازین خود با دلالت متفاوت، مجدد مفصل‌بندی می‌کند. یکی از ارکان اصلی

گفتمان ادبیات دفاع مقدس؛ یعنی دین و مذهب موجب شده است که گفتمان ادبی دفاع مقدس بسیار بکوشد مفاهیمی چون ستیز در برابر ظلم، ستایش حق، دفاع از وطن، امت اسلامی، تکلیف الهی، شهادت، تبعیت از رهبری و در نهایت، ترسیم انسان آرمانی اسلامی صورت‌بندی کند.

با توجه به اینکه تحلیل گفتمان روش پژوهش در علوم انسانی است و نشان می‌دهد که شرایط سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، کاربرد زبان، معنی و ساختارها چگونه بر متن اثر می‌گذارند و با در نظر گرفتن اینکه گفتمان انتقادی ون‌دایک، رویکردی مهم و کارآمد در تحلیل متون ادبی و غیرادبی در فهم لایه‌های عمیق متن‌ها ایفا می‌کند؛ بنابراین، پژوهش در این زمینه، اهمیت بسیاری می‌تواند داشت؛ از این رو در این مقاله تلاش شده است روایت زهرا حسینی در کتاب خاطرات «دا» با تکیه بر الگوی تحلیل گفتمان (رویکرد اجتماعی - شناختی) ون‌دایک به مثابه متنی که نماینده گفتمانی ویژه در دفاع مقدس است، بررسی و تحلیل شود تا رابطه میان ساختارهای گفتمان‌مدار در زبان راوی با دیدگاه‌های حاکم بر آن روشن شود.

۲-۱- برجسته‌سازی نقش زنان

کتاب «دا» در مورد جنگ و دفاع مقدس است و شرایط زندگی در ایران را در سال‌های جنگ روایت می‌کند. به‌طور معمول، کتاب‌های جنگ از دیدگاه طبقه پایین جامعه که درگیر جنگ هستند، روایت می‌شود؛ زیرا زاویه ذهن افراد معمولی به جنگ، واقع‌بینانه و به دور از هرگونه ملاحظه‌ای است و تفسیرهای درستی از آن ارائه می‌دهند.

عنوان دلالت‌مند کتاب «دا» است. نام هر اثر، نخستین مدخل برای ورود به دنیای آن است. عنوان هر اثر، چه خودآگاه پدیدآمده باشد و چه ناخودآگاه، چند وظیفه مهم را به عهده دارد: تعیین موضوع، تشویق و ترغیب خواننده و بیان ایدئولوژی یا نظریه اوست.

معنای «دا» در زبان کردی به معنای «مادر» است؛ راوی در مورد انتخاب این نام برای کتاب خود، گفته است: «نام این کتاب را به رسم قدرشناسی و سپاس از فداکاری مادران شهدا،

خصوصاً مادر رنج‌دیده و صبورم که همه عشق و هستی زندگی‌اش را خالص تقدیم پروردگار کرد، «دا» گذاشتم؛ چرا که اگر نبودند این مادران عاشق و دل‌سوخته هرگز سربازان فداکار وطن راهی میدان‌های جنگ نمی‌شدند. به پشت گرمی و حمایت این زنان قهرمان بود که جوانان غیرتمند ایرانی هشت سال در برابر دشمن متجاوز ایستادند و جان شیرینشان را برای آزادی و امنیت امروز ما فدا کردند.» (حسینی: ۱۳۸۹، ۱۴)

نویسنده، کتاب را به حضرت زینب^(س) تقدیم کرده است. «تقدیم به پیام‌آور کربلا حضرت زینب کبری سلام‌الله علیها»

در مقدمه کتاب از زبان راوی آمده است: «حدوداً چهارده ساله بودم که کتاب «زنان قهرمان» را خواندم. گذشته از زنان صدر اسلام، شخصیت جمیله بویاشا دختر مسلمان و انقلابی الجزایری برایم بسیار جالب بود؛ در حالی که سخت بود پذیرش این واقعیت که دختری جوان با تمام وجود با اشغالگران کشورش وارد مبارزهای نابرابر شود. او برای حفظ شرافت و آزادگی مردمش تمام شکنجه‌های وحشیانه فرانسوی‌های متجاوز را به جان می‌خورد؛ اما زیر بار ذلت اشغالگران نمی‌رود.

چند سال بعد وقتی اشغالگران بعثی و حشیانه به وطنم هجوم آوردند و مردم شهرم را به خاک و خون کشیدند، دیگر آسوده زیستن برایم معنایی نداشت؛ چرا که آموخته بودم آسودگی عدم است و زندگی در ذلت، عین فنا و نیستی.» (حسینی: ۱۳۸۹، مقدمه (۱۱))

در فصل پنجم کتاب حسینی وقتی خستگی نیرو را می‌بیند، برای کندن قبر برای شهیدان اقدام می‌کند: «گفتم: کلنگ را بدهید به من. با یک حالتی گفتم مگر بچه بازی؟ شما که نمی‌توانید قبر بکنید. عصبانی شدم و گفتم برای چی من نمی‌تونم قبر بکنم؟ شما مردها فکر کردید چون ما زنیم توان و قدرت نداریم.» (همان: ۱۱۹)

حسینی پس از پدر سرپرست خانواده به‌شمار می‌آید. پدر با وجود داشتن پسر بزرگ‌تر، راوی را (که دختر بزرگ خانواده است) سرپرست خانواده انتخاب می‌کند. او نیز سعی می‌کند از عهده این کار برآید. راوی پس از خود نیز خواهرش لیلا را برای این کار آماده می‌کند. این نقش، در گفت‌وگوی دیگران با راوی نیز منعکس می‌شود: «زینب

نوازشم کرد و گفت: این حرف رو نزن. تو الان باید جای علی و بابات رو برای مادر، خواهر و برادرات پر کنی. بابا و علی به امید تو گذاشتند و رفتند.» (همان: ۳۷۸)

در قسمت دیگر کتاب آمده است: «خسرو گفت: آره مامان می شناسم. این خواهر حسینه، زینب زمانه. میدونی این با دستهای خودش باباش رو دفن کرده. باورت میشه؟» این کار بزرگ راوی در واکنش پزشک مسجد جامع در اولین دیدار با او نیز به چشم می خورد: «وقتی خانم‌ها درباره شما صحبت کردند برام هم جالب و هم عجیب بود که یک دختر خودش پدرش را به خاک بسپارد. فکر می کردم بزرگتر از اینا باشی. سن و سالت بیشتر از اینها باشه.» (همان، ۲۲۷)

در فصل پنجم وقتی راوی از جنت آباد برای خبر گرفتن از خانواده به خانه برمی گردد بیان شده: «... عمو غلامی رو به من گفت: عمو، تو روی همه ما رو سفید کردی. آفرین به تو، برادرزاده شیرزمن ... زن‌ها پرسیدند: دختر سید، جنت آباد چه خبر؟ گفتم: هیچی. همه‌اش گریه و زاری. همه‌اش مصیبت و غم. راه به راه شهید میارن. زن عمو غلامی گفت: من که به دقیقه هم طاقت نمی یارم. اگه پام رو بذارم اونجا درجا سکنه می کنم. والله خوبه تو با این سن و سالت طاقت آوردی! ننه رضا هم گفت: تو باعث افتخار مایی. رو سفیدمون کردی.» (حسینی: همان، ۱۲۰ و ۱۲۱)

زمانی که زهرا حسینی می خواهد پیکر برادر شهیدش را به خاک بسپارد، اینطور بیان شده: «با ناله گفتم: مامان شما دیگه این جور نمی کنن ... من باید برم علی را بیارم. دایی گفت: زهرا من حیرونم. این تویی؟! دختر تو چه صبوری داری؟! گفتم: وقت زیادی نداریم. باید برویم علی رو بیاریم. به فکری بکن. اگر دیر برسیم علی از دستمون می ره ... هی به دایی می گفتم: دایی بسه. تو رو به خدا اشک‌هایت رو پاک کن ... سعی می کردم اشک‌هایم نریزد ... من می خواهم کنار بابام خاکش کنم ... اشکم خشک شده بود. کمرم راست نمی شد ... یکی از پرستارها بغلم کرد و با گریه توضیح داد. بهم گفت دیشب تو همه ما را رو سوزوندی. خودت رو روی پیکر انداخته بودی و می گفتم: من سه ماهه که علی رو ندیدم. من عطش دارم. من عطش دیدارش را دارم ...

تو دیشب با کارهات با حرفهات به جان همه آتش زدی. مرد و زن گریه می کردند...» (همان: ۳۵۱)

نویسنده زیباترین و احساسی ترین توصیف‌ها را در این قسمت بیان کرده است. شرح دقیق و تأثیربرانگیز صحنه بسیار تلخ راوی در بیان احساسات او نقش اصلی را در ساختن جمله ایفا کرده است.

یا در فصل بیست و دوم وقتی سربازان عراقی را به اسارت گرفته‌اند: «... من که منتظر بودم آنها را بیاورند تا عقده‌هایم را سر آنها خالی کنم، با دیدن قیافه مرد اسیر که خوار و ذلیل شده بود، خشمم را فرو کش کردم... جلو رفتم دلم به حالش سوخت... گفتم ترس. ما کاری به تو نداریم... گفتم ترس ما پیرو سنت رسول الله هستیم. با اسرا بد رفتاری نمی‌کنیم. هر چی می‌خواهی بگو، برایت می‌یاریم. طبق قوانین اسلام با تو برخورد میشه. نه حتی طبق قوانین صلیب سرخ... به پسرها گفتم: برایش آب بیارید.» (همان: ۴۶۵)

در فصل سی و سوم مادر «دا» که پس از شنیدن خبر شهادت فرزندش، علی، از زبان راوی، خطاب به او می‌گوید: «دا بلند بلند می‌گفت: چرا من نمردم و داغ سیدعلی و سیدحسین را دیدم. بعد مرا نوازش می‌کرد و سرم را می‌بوسید و می‌گفت: دختر تو چه دلی داری! داشتی چطور این بار گران را تحمل می‌کردی؟! شیرزنی تو، شیرزن به وجودت، افتخار می‌کنیم.» (همان: ۶۳۲)

در جایی دیگر نویسنده صحنه‌هایی را توصیف می‌کند که بیانگر روحیه پذیرش زنانی است که با آرامش باز پذیرای شهادت همسران خود هستند. راوی، مسئله را اینگونه بیان می‌کند: «من زنان زیادی از دوستانم را دیده بودم که شوهرانشان به شهادت رسیده بودند... رباب حورسی زن شهید خسروی که عکس او را در حال پاک کردن خون صورت همسر شهیدش دیده بودم.» (همان: ۷۰۸)

او پس از شهادت پدر، بارها حضور خود را در خط مقدم جنگ گوشزد می‌کند. این حضورها همیشه باعث مخالفت دیگران می‌شود؛ ولی او خود را با مردان برابر می‌داند و دیگران نیز پس از اندکی مقاومت، آن را می‌پذیرند. «گفتند: اونجا خطرناکه. توپ و تانک

داره کار می‌کنه. گفتم: اگه برای من خطر داره برای شما هم داره. چه فرقی می‌کنه؟ (همان: ۲۳۰) ... خواهر شما چرا اومدی؟ اینجا ناامنه. بهمم برخورد. حس کردم لحنش طلبکارانه است. گفتم: اگه ناامنه شما چرا موندید؟ منم مثل شما. (همان: ۲۳۱)

در جای دیگر نقش زنان اینگونه بیان شده: «به نظر من حالا که به اضطرار افتاده بودیم و خطوط درگیری سخت به نیروی نظامی و درمانی نیاز داشت، حضور ما خانم‌ها هم واجب بود. خودم را به خدا سپردم، ژ-ث روی دوشم بود و نارنجکها توی جیبم، کلتی را هم زیر مانتو به کمر بندم بسته بودم». (همان: ۵۰۸)

در این گفتمان شخصیت راوی، نماینده تمام زنان از طبقات رنج‌دیده است که به‌جای پذیرفتن خواری و ناامیدی، با اراده، راه پایداری را برگزیده و در همین راستا، هم با مردان سلحشور پایداری هم‌صدا و همنفس شده است. به نظر می‌رسد نویسنده به بُعد شخصیت مقاوم راوی تأکید داشته و اینکه شخصیت برخاسته از تجربه واقعی زندگی مردم جنگ‌زده است، توجه دارد.

ادبیات و هنر این قابلیت را دارد که همسو با جریان مسلط فکری و فرهنگی و در جهت توجیه و تأیید آن عمل کند و یا نسبت به آن عملکردی اعتراضی داشته باشد. این قابلیت ادبیات هم در حوزه شکلی قابل بررسی است و هم در حوزه مضامینی که به واسطه ادبیات امکان طرح می‌یابند. (تندر و صالح، ۱۳۸۲: ۷۹) در آثار ادبیات داستانی دفاع مقدس، شخصیت‌های زن، در شکل روابط زن و مرد و فرهنگ سنتی تردید می‌کنند. این داستان‌ها به روشنی حالات زن ایرانی مبارزی را تصویر می‌کند که در مقابل تسلیم به شرایط مسلط، مقاومت کرده‌اند و نشان‌دهنده آگاهی آنان به مسائل زنان و مناسبات جنسیتی است. (تلطف، ۱۳۹۴: ۲۵۰)

از منظر منتقدان موافق با گفتمان سیاسی، شخصیت زن در آثار این دهه از مرتبه جسمانیت و جاذبه‌های ظاهری به مرتبه‌ای والا ارتقا یافته است. چهره زنان در این آثار، چهره‌ای توأم با نجابت و عفت است. حضور زن در محیط و محفل خانواده، بخش عمده‌ای از داستان‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. از این نمونه‌اند: زن به عنوان مادر آگاه یک رزمنده یا یک

شهید، زن به عنوان همسر آگاه، صبور و مقاوم یک شهید، زن به عنوان همسر ایثارگر یک جانباز، زن به عنوان خواهر مبارز یک شهید، زن به عنوان یک مجاهد راه خدا، زن همچون یک قدیسه و ... (سرشار، ۱۳۹۰: ۴۲-۴۱)

حضرت امام خمینی^(ره) در واپسین ایام حیات خود برای زنان ایران سخنی دارد: ما مفتخریم که بانوان و زنان پیر و جوان و خرد و کلان، در صحنه‌های فرهنگی و اقتصادی و نظامی حاضر و همدوش مردان یا بهتر از آنان در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم فعالیت دارند و آنان که توان جنگ دارند در آموزش نظامی که برای دفاع از اسلام کشور اسلامی از واجبات مهم است، شرکت کرده و آنان که توان جنگ ندارند در خدمت پشت جبهه به نحو ارزشمندی که دل ملت را از شوق و شغف به لرزه در می‌آورد و دل دشمنان و جاهلان بدتر از دشمنان را از خشم و غضب می‌لرزاند اشتغال دارند. امام به امت خداجویش و به زنان فداکار جامعه‌اش احترام می‌گذارد و به عنوان یک پیشوا یک فیلسوف می‌خواهد نشان دهد چه کارهای مهمی که این زن می‌تواند انجام دهد و نقش بزرگی در اجتماع دارد. زن مظهر تحقق آمال بشر است. زن پرورنده زنان و مردان ارجمند است. از دامن زن مرد به معراج می‌رود و دامن زن محل تربیت بزرگ زنان و بزرگ مردان است. (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۷: ۳۴۱-۳۴۲)

این گفتمان با تکرار واژه‌های «مادر، زنان، شیرزن حضرت زینب^(س)، دختر» رابطه هم‌آوایی همنشینی وجود دارد و دارای مؤلفه مثبت معنایی از زن در دفاع مقدس و نقش حیاتی زنان در جامعه است. راوی زنی با ایدئولوژی مذهبی است؛ حسینی به مثابه کنشگر، گفتمان «خودی» را آغاز می‌کند و تصمیم می‌گیرد در برابر اشغالگران قطب منفی «دیگری» مقاومت کند. وی با استفاده از مؤلفه انگاره‌های ذهنی، نقش زنان را به‌عنوان کنشگران اصلی میدان جنگ و پرورش‌دهندگان رزمندگان در دامان خویش، برجسته کرده است. این امر بر کاربرد ایدئولوژی محور ارزش‌های نقش مادران در بافت داستان «دا» غنای بیشتری بخشیده است. عنصر عاطفه در این جملات موج می‌زند. نویسنده با مؤلفه گواه‌نمایی یک تحلیل عینیت‌گرا با کلمات

حسی - دیداری از مقاومت زنان ارائه نموده و به‌طور هم‌زمان هم به بُعد نمادین و هم واقعی شخصیت برخاسته از تجربه واقعی زندگی است، وجهیت داده است. استفاده از مؤلفه گواه‌نمایی با آوردن الگو از شخصیت‌هایی تاریخی و مذهبی (خودی) که حقیقت دارند و خیالی نیستند به‌صورتی قوی و باهویت برجسته شده که این امر باعث تشویق و تحریک مقاومت و پایداری است.

۲-۲-۲. الگوگیری از ایدئولوژی مبتنی بر قیام عاشورا

شخصیت‌پردازی انسان‌گرایانه در آثار موافق با گفتمان رسمی به این معنی است که انسان موجودی رها در طبیعت نیست و همواره محصول تربیت و پرورش مجموعه ایدئولوژی‌های مکتبی و مذهبی است. (سلیمانی، ۱۳۸۰: ۳۰) قیام امام حسین^(ع) هدایت‌کننده تمامی قیام‌ها جهت استقرار حکومت اسلامی در جامعه است. الگوپردازی از قیام عاشورا و اهداف برخاسته از آن، به‌سان آزادی‌خواهی، استقامت و عزت‌نفس، باعث پویایی و ماندگاری این مکتب در طول تاریخ شده است.

حسینی در این کتاب به سنت‌های دینی و تأسی از امام حسین^(ع) و حضرت زینب^(س) اهتمام خاصی دارد، و خبر شهادت پدرش را اینگونه بیان نموده: «... توی خواب دیدم درخت انار باغچه‌مان سبز شده. برگ‌هایی تازه داده و لابه‌لای شاخه‌ها، انارای زیادی به بار نشسته است. طوری که انارها بین شاخ و برگ‌های درخت می‌درخشیدند... . دوتای‌شان از همه نورانی‌تر بودند و مثل چراغ تالو داشتند... . دلم گواهی خبر بدی را می‌داد مطمئن بودم کسی از ما به شهادت رسیده و من الان با صحنه دلخراشی رو به‌رو خواهم شد. صحنه قتلگاه و جریانات عاشورا در ذهنم زنده شد... . هر وقت روضه داشتیم، ما هم پای صحبت علویه خانم که از سیدها بود، می‌نشستیم. از همان روزها شخصیت حضرت زینب^(س) برایم شخصیت بزرگ و بی‌نظیری می‌آمد وقتی علویه خانم می‌گفت: حضرت زینب^(س) داغ عزیزانش را دید. مصائب دوران اسارت را به جان خرید و دست آخر در مقابل نماد ظلم ایستاد و گفت جز زیبایی چیزی ندیدم، او را ستایش می‌کردم و همیشه از خودم می‌پرسیدم، چطور می‌شود معرفت یک انسان به این درجه برسد که به ظاهر کشته شدن‌ها و مصیبت‌ها را زیبایی ببیند... با این فکرها رسیدم

جنت آباد ... دا با سوز جگر خراشی گفت: دیدی بابات شهید شد، دیدی؟! ... چشمان دو تا پاسدار و بقیه آدم‌هایی که آنجا بودند، به من بود. باید دا را آرام می‌کردم ... نمی‌خواستم رفتار ما باعث تزلزل روحیه آنها شود ... گفتیم: دا، صبر داشته باش. بابا خودش این راه رو انتخاب کرد ... به بچه‌ها نزدیک می‌شدیم ... یکی یکی شان را توی بغلم گرفتم. بوسیدم و دست بر سرشان کشیدم ... سعی کردم آنها را آرام کنم. در حالیکه در درونم غوغایی برپا بود. به بچه‌ها گفتم: گریه نکنید. بابا راه امام حسین (ع) رو رفته. به راه خدا رفته. بچه‌های امام حسین (ع) رو یادتون میاد؟ دشمن، باباشون رو شهید کرد. خیمه‌هاشون رو آتیش زد. نمی‌دانستم می‌فهمند چه می‌گویم یا نه. ولی چون تنها آرامش‌دهنده من این فکرها بود، برای آنها هم همین‌ها را می‌گفتم. بچه‌ها آرام گرفتند. رفتم سروقت دا ... گفتیم: مگه بابا از امام حسین (ع) عزیزتره یا ما از حضرت زینب بهتریم؟ بعد بغلش کردم و در گوشش از مصیبت‌های حضرت زینب گفتم. گریه می‌کرد و می‌گفت: بمیرم برای دل زینب. (حسینی: همان، ۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۱۹۸-۱۹۹)

خواب راوی با واژه‌هایی مانند «انار و رنگ سبز، چراغ و ...» به صورت نمادین به کار برده شده‌اند تا خبر شهیدشدن پدر و برادرش با استفاده از انگاره‌های ذهنی، بار ارزشی مثبتی را ارائه می‌دهد.

در صحنه‌ای، راوی تنها بر سر جنازه پدر حاضر می‌شود و در لحظاتی که از شدت اندوه این مصیبت، نفس‌هایش به شماره افتاده و خود را در گرداب غم در حال دست و پا زدن می‌بیند، تنها راه نجات از این گرداب را تمسک به امام حسین (ع) دیده است.

«شک تمام صورتم را پوشانده بود ... در بین بابا گفتن‌هایم، اسم امام حسین (ع) را هم می‌آوردم. آخر تنها تکیه‌گاه و نقطه آرامشی که می‌شناختم، امام حسین بود. با همه اشتیاقی که برای دیدن چهره مهربان پدر داشتم وقتی به پیکرش رسیدم لرزش دستانم خیلی بیشتر شد و نفسم به شماره افتاد. یک لحظه احساس کردم همه جا در تاریکی مطلق فرو رفته و چشمانم نمی‌بیند، قلبم به شدت می‌زد، انگار توی گرداب در حال دست پا زدن بودم. داشتم خفه می‌شدم، از ته دل صدا زدم یا امام حسین (ع) به فریادم برس. با دستانم که رمقی

در آنها نبود سر پدر را بلند کردم و از روی کفن شروع به بوسیدن کردم. صدایش زدم بابا بابا، بابای قشنگم، با من حرف بزن؟...» (حسینی، ۲۰۱-۲۰۲)

فصل نهم در غریبی تشیع پیکر پدر راوی آمده است: «همیشه یکی از اقوام که فوت می‌کرد، همه فامیل از دور و نزدیک خودشان را برای مراسم کفن و دفن می‌رساندند اما امروز از آن فامیل بزرگ هیچ کس برای دفن بابا نبود. هیچ کس حتی پاپا. خیلی دلم گرفت. یاد غریبی سیدالشهداء افتادم و پیکرهایی که روی زمین مانده بود. حضرت را نه تنها تشیع نکردند، روی بدن‌های مطهرشان هم تاختند و خانواده‌اش را هم به اسیری بردند. پس غریبی بابا در مقابل آن غربت و مظلومیت چیزی نبود. یاد غریبی حضرت زینب^(س) افتادم و از او کمک خواستم به فریادم برسد. کمکم کند، خوددار باشم و بتوانم ادامه بدهم. همه این فکرها و راز و نیازها باعث شد محکم بایستم و بی‌تاب نشوم.» (همان: ۲۰۸-۲۰۷)

توصیف این چنین از شخصیت اصلی داستان، بیانگر تمام حالات روحی و روانی اوست. تعابیر فردی مذهبی، مقاوم از منظر واژگانی به قوی شدن و قدرت قطب خودی می‌انجامد. «... به دا گفتم: مگه قول ندادی بی‌تابی نکنی. بین این همه آدم دور و بر ما هستن اینتا هم مثل فامیل چه فرقی میکنن. الان اینتا دارن با ما همدردی می‌کنن به یاد حضرت زینب^(س) باش که کسی نبود اون رو دلداری به بچه‌های امام حسین^(ع) فکر کن که بهشون سیلی زدن. الان همه با بچه‌ها مهربونی می‌کنن و نوازششون می‌کنن.» (همان: ۲۰۹)

بعد از شهادت پدرسیده زهرا، شهادت برادرش یعنی سید علی است. سیده زهرا که مدام از برادرش دور است و اشتیاق دیدن وی را دارد بعد از مدت‌ها جستجو و سرگردانی شیفته وار، با جنازه برادرش روبرو می‌شود «... دیدم شهید بعدی را آوردند. برانکاره را زمین گذاشتند و بلند شدند. چشمم به جنازه خورد. به طرفش دویدم، نگاهش کردم و با صدای بهت زده‌ای داد زدم: اینکه علی‌یه! دلم می‌خواست سینه‌ام را بشکافم و قلبم را بیرون بیاورم. با چنگ‌های خودم تکه‌تکه‌اش کنم تا دیگر چیزی احساس نکنند. این احساس را موقع شهادت بابا هم داشتم ولی این دفعه بدتر بود خیلی بدتر. من داغدار بابا بودم حالا این

داغ هم به آن اضافه شده بود. بعد از سه ماه ندیدن علی بعد این همه دویدن و گشتن به دنبالش، با جنازه اش روبرو شدم.» (همان: ۳۴۴)

بعد از این صحنه راوی بیان می‌کند: «دراز کشیدم و با صدای اذان از آن بیهوشی که داروی آرامبخش باعث شده بود، پریدم. صدا از پشت میکروفن پخش می‌شد. این صدا آرامش عجیبی بهم داد. بلند شدم ... رفتم کنار ستونی ایستادم و نماز خواندم. بعد نماز صبح دو رکعت دیگر هم به نیت این که خدا به من ثواب بدهد به حضرت زینب (س) هدیه کردم.» (همان: ۳۴۷)

راوی پس از شهادت پدر به اتاق او پای گذاشته به مرور خاطراتش از او پرداخته و می‌گوید: «حرف‌های بابا یادم می‌آمد. در هیچ شرایطی ناامید نشوید، درسته که ما عده‌مون نسبت به عراقی‌ها کمتره، ولی ما امام رو داریم. ما ایمان و اعتقاد داریم. بگذار دنیا بیاید در مقابلمون بایستد. تاریخ دوباره داره تکرار می‌شه. سپاهیان یزید در مقابل سیدالشهدا خیلی بیشتر بودند. این حرف‌ها کمی آتش درونم را مهار می‌کرد.» (همان: ۲۱۳)

در جای دیگر کتاب راوی خاطره پدرش را بازگو کرده است: «خیلی وقتها می‌آمد و توی این اتاق می‌نشست و نوارهای آیت‌الله مطهری و بهشتی را گوش می‌داد ... می‌گفت: خمینی فرزند امام حسین (ع) است. اگر ما به امام حسین (ع) می‌گوییم ای کاش آن زمان بودیم و یاریت می‌کردیم، حالا باید خمینی را یاری کنیم تا فقط حرف نزده باشیم و در عمل هم ثابت کنیم که ما یاران حسینیم.» (همان: ۲۳۹-۲۳۸)

هدف از توجه کردن به ادبیات در گفتمان، تثبیت و تبلیغ ارزش‌ها است و یکدست‌سازی ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی مسلط بر جامعه به‌خصوص در مواقع بحرانی مانند انقلاب و جنگ. از این رو، ادبیات وابسته به آن، زبانی ترغیبی دارد چون به مبارزه دعوت می‌کند، افشاگر است و امیدبخش؛ چراکه باید اهداف ملموسی را برای مبارزه ترسیم کند که در وجه ترغیبی‌اش موفق باشد. (تندرو صالح، ۱۳۸۲: ۸۲). بنابراین، نویسندگان می‌کوشند آثار ادبی‌شان متناسب با داعیه‌های انقلاب اسلامی باشد و با مراجعه به منابع اسلامی، جوهر و ارزش‌های دینی و اسلامی و ارزش‌هایی که باعث پیروزی انقلاب شد در آثار هنری‌شان مطرح شود. (تندرو صالح، ۱۳۷۹:

۸۷ و ۳۰۵) به همین سبب ادعا می‌شود که اسلامی بودن دال گفتمان است که زمینه را برای گسترش گفتمان دینی فراهم کرده است. در این گفتمان نمادهای مذهب تشیع و نگاه به واقعه کربلا از یک گریستن صرفاً انفعالی خارج شد و به تحقق ایده‌های آرمانی امام حسین^(ع) تبدیل شد.

در همه تاریخ بشریت، زنی با سیره و صفات حضرت زینب^(س) کم نظیر است، چه کسی همانند او آن همه رنج و مرارت سنگین و داغ‌ها و غصه‌های کمرشکن و فوق طاقت بشری حقیقتاً روحی به بزرگی حضرت زینب^(س) می‌طلبد تا این همه را جز زیبایی نبیند و در آن موقعیت بتواند در کاخ دشمن حیدروار خطبه بخواند و دشمن را آنچنان تحقیر کند که تاریخ پس از گذشت هزار و چهارصد سال بر آن فخر کند؟ ایشان با آن قدرت روحی، تسلط بر نفس، شجاعت و بی باکی، فصاحت و بلاغت و صلابت و امیدواری چنان مسلط و بالبداهه چنین داد سخن دهد و تازیانه کلام را ضمن اشاره پی‌درپی به آیات قرآن نه تنها بر فضای مجلس یزید که بر تمام حيله‌ها و دغل کاری‌های بنی‌امیه فرو آورد و پرده جهالت و بی‌خبری مردمان را بر درد و در راستای بذل خون برادرش آن‌ها را از حیرت و گمراهی تاریکی‌ها و نادانی‌ها نجات بخشد. زینب در فرازی یزید را «ابن طلقا» می‌خواند و در جایی هم‌کلام شدن با یزید را دون شأن خود می‌شمارد و در اوج اقتدار و غرور یزید از جاودانگی یاد و نام خودشان و ماندگاری وحی که مربوط به جد بزرگوارشان می‌باشد و علو شأن و اوج مقام خاندان خود و در آخر از تیره روزی و بد فرجامی و سستی بنیان اقدامات یزید خبر می‌دهد و آنها را مبتنی بر ظلم و ستم می‌شمارد. چنین است که در این واقعه عظیم نقش زینب بر جستگی خود را نشان می‌دهد، همان نقشی که حضرت امام خمینی^(س) در گفتاری درس آموز آن را همسنگ نقش برادر بزرگوارش حضرت سیدالشهدا^(ع) علیه السلام و یا قریب به آن و در همان راستای ستم ستیزی آن حضرت به حساب می‌آورد: «همان مقداری که فداکاری حضرت ارزش پیش خدای تبارک و تعالی دارد و در پیشبرد نهضت حسین^(ع) کمک کرده است، خطبه‌های حضرت سجاد و حضرت زینب هم به همان مقدار یا قریب آن مقدار تأثیر داشته است. آنها به ما فهماندند که در مقابل جایی، در مقابل حکومت جور، نباید زن‌ها بترسند و نباید مردها بترسند. در

مقابل یزید، حضرت زینب^(س) ایستاد و آن را همچو تحقیر کرد که بنی‌امیه در عمرشان همچو تحقیری نشنیده بودند. چه عاملی او را بر آن داشته تا نعمت خانه همسر را رها کرده و با دو فرزندش با کاروان برادر در سرزمین شهادت و بلا فرود آید؟ آیا جز محبت امام حسین^(ع) و عشق به همراهی و بذل جان خود و فرزندانش در این راه بوده است؟» (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۷: ۵۴)

منظومه فکری و اعتقادی امام خمینی^(ره) را می‌توان مؤثرترین عامل شکل‌گیری گفتمان و هویت دینی در جنگ تلقی کرد. اصالت و حاکمیت ارزش‌های دینی و با تکیه بر ارزش‌ها، قطع کردن ریشه‌های استبداد، استعمار با اتکا به خداوند و تقویت معنوی از جمله عناصر تشکیل‌دهنده منظومه فکری امام محسوب می‌شوند.

ایشان در جهت مبارزات سیاسی خود سعی نموده است تا با توجه به تحولات سیاسی اجتماعی با استناد به چهره مبارزه‌طلبانه امام حسین^(ع) به بازسازی مفاهیم موجود در واقعه عاشورا پردازد تا با بهره‌گیری از این منبع الهام‌بخش به توده‌های مردم، امکان بسط هرچه بیشتر گفتمان سیاسی جدید را در سطح جامعه فراهم آورد. دال‌های مرکزی اندیشه سیاسی شیعه ایشان در چارچوب شهادت و مبارزه به عنوان مفهومی برای مقابله با ظلم و ستم شد. باید گفت که گفتمان امام^(ره) یک گفتمان شباهت‌نماست. منظور از گفتمان شباهت‌نما این است که سوژه‌های گفتمان قدرت به دنبال برقراری یک شباهت بین هویت «ما» با «آنان» (خودی) است. آنچه که این «گفتمان شباهت» به وجود آورد، همان «متن شباهت‌نما» است. متن شباهت‌نما، متنی است که تمام شباهت‌های بین هویت «ما» و «هویت اسلامی اصیل» را برجسته می‌کند. هدف این شکل و محتوا از متن گفتمانی، همگون‌سازی خویش‌نمای ایرانی با هویت اسلام اصیل است. (اخوان مفرد، ۱۳۸۱: ۶)

نویسنده از واژگان سنجیده و پربسامد «امام حسین^(ع)، حضرت زینب^(س)، شهید» قطب (خودی) که دارای مؤلفه‌های هم‌نشینی است، به عنوان دال‌های شناور جامعه به‌طور مکرر استفاده می‌کند تا شخصیت‌های مذهبی را در جریان مقاومت برجسته سازد.

دین و مذهب به عنوان عاملی بسیار مؤثر در برانگیختن حس هویت ملی و فرهنگی همواره مطرح است و همانند مرز جغرافیایی باعث قرار دادن گروهی از انسان‌ها در یک

مجموعه می‌شود و برای آنها اهداف، جهان‌بینی و طرز فکر مشترک تعریف می‌کند. بدیهی است که این اشتراک‌ها در عملکردی وحدت‌طلبانه تأثیرگذار باشد و این خود بیانگر ایدئولوژی نهفته در آن است.

۲-۳. آرمان‌گرایی و شهادت‌طلبی

در جنگ تحمیلی جوانان و رزمندگان، تنها با عشق به شهادت و رسیدن به رستگاری به جبهه‌های نبرد می‌شتافتند. این شهادت‌طلبی، گاه در جانفشانی نوجوانی ۱۳ ساله دیده می‌شود که با تنها سلاح خود یعنی نارنجک، به زیر تانک بعثی می‌رود تا با شهادت خود مانع پیشروی آنان شود تا آرامش و موفقیت همیشگی برای هم‌نوعان خود به ارمغان آورد. در واقع، همه‌آنان به آیه ۱۱۳ سوره آل عمران، اعتقاد کامل دارند و شهادت را جاودانگی ابدی می‌دانند.

در بخشی از کتاب می‌بینیم که هنوز زمان زیادی از شهادت پدر نگذشته که راوی، نه تنها برای خود، آرزوی شهادت دارد، بلکه خود را از قبل، آماده پذیرش شهادت برادر می‌کند و در جواب پرسش خواهر که می‌پرسد: «زهر! تو فکر می‌کنی بعد بابا کی از خونواده ما قراره شهید بشه؟ می‌گویی: من، ایشالله من شهید میشم.» و صحبت‌هایشان حول مسئله شهادت برادر را اینگونه بیان می‌کند: «اسم علی را که آوردم لیلیا از ترس گفت: نه از خدا می‌خوام علی نیاد و گرنه اونم شهید میشه. سری تکان دادم و گفتم: آره. اصلاً تو شهادت علی شک نداشته باش. اون پاش برسه اینجا پریده.» (همان: ۲۶۷)

احساس راوی نسبت به همه چیزهایی که در اطراف او می‌گذرند، یکسان نیست. در بخشی از کتاب آمده است: «وقتی از کنار ده، دوازده شهید گمنامی که جلوی مسجد خوابانده بودیم، گذشتیم، یک لحظه ایستادم و نگاهشان کردم. گفتم: الان خانواده‌های شما کجا هستند؟ کجا دنبال شما می‌گردند.» (همان: ۱۳۳)

در صفحاتی از کتاب می‌خوانیم که دو تا از بچه‌های سپاه خرمشهر در منطقه مبارزه با نیروهای عراقی به شهادت می‌رسند. او صحنه تشییع جنازه این دو شهید را توصیف می‌کند و در آن به سرودی اشاره می‌کند که هم‌زمان شهدا می‌خوانند، سرودی که نشان‌دهنده آمادگی آنان برای شهادت است: «برادران سپاه برای شهیدان موسی بختور و عباس فرحان

اسدی سرودی خواندند، بعضی از فرازهای سرود در خاطرمان مانده است: ما پاسداران خمینی، جان‌نثاران/ هرگز نرویم قدمی به عقب تا دم‌جان/ ای خمینی، ای برادر/ فرمان بنما، تا بکنیم غسل شهادت» (همان: ۶۵-۶۶)

راوی بعد از شهادت برادرش می‌گوید: «با خود گفته بودم ما حتماً در شهادت علی صبور خواهیم بود و گریه نمی‌کنیم چون خودش خواسته مثل مادر عباس باشیم. یک بار دا به علی گفت: علی از سپاه بیا بیرون. علی یکدفعه عصبانی شد گفت: مگه مادر عباس نگران عباس نبود؟ مگر مادر موسی دلواپس نمی‌شد؟ من آنقدر توی سپاه می‌مانم تا شهید شوم... . خطاب به جمع گفتم شما چرا گریه می‌کنید؟ شما باید به من دل‌داری بدهید. امروز روز عروسی علی‌به. خودش گفته بود روزی که شهید بشم روز دامادی منه. علی گفت: دوست ندارم وقتی شهید شدم گریه کنید. دلم می‌خواهد مثل مادر عباس باشید، صبور و مقاوم با مسأله برخورد کنید. شما همه را دل‌داری بدهید.» (همان: ۳۵۴ - ۳۵۵)

ظهور یک دشمن خارجی باعث شد تا گفتمان حاکم بر خرده گفتمان‌های کوچکتر در فضای سیاسی و اجتماعی کشور اجازه رقابت ندهد و این وضعیت، زمینه حذف آنها را فراهم شود. دوره دفاع مقدس علاوه بر گسترش گفتمان مسلط بر جامعه، به نوعی با محسورشدن و محدودشدن گفتمان اجتماعی نیز مواجه هستیم. جامعه‌شناسان این پدیده اجتماعی را مداخله هژمونیک می‌نامند. (سلطانی، ۱۳۸۴: ۱۴۷) واژه‌های شعاری شورانگیز، مظلوم، جهاد، ایثار، شهادت مکرراً آورده می‌شود.

با آغاز جنگ تحمیلی، نشانه‌های ارزش‌های دینی و ملی فراوانی را می‌توان در گفتمان دفاع مقدس یافت. ارزش‌های دینی مثل ایثار، از خودگذشتگی، مسئله شهادت، عاشورا و... ، ارزش‌های ملی همچون حفظ کیان ایران، دفاع از اقتدار کلی، نکوهش اندیشه‌های جدایی‌طلبانه، جلوه‌هایی از هویت ایرانی - اسلامی بودند که با ادغام هم مجموعه‌ای در هم تنیده و ارزش‌های متعلق به ایدئولوژی دفاع مقدس را پدید آوردند. (لک، ۱۳۸۴: ۱۱۱)

جنگ تحمیلی شرایط اجتماعی - روانی جدید و متمایزی را در فضای جامعه‌ای که به تدریج ویژگی‌های روانی و اجتماعی انقلابی در آن رنگ می‌بخت، ایجاد کرد. در واقع این گفتمان

دریچه‌ای نو به تفسیر جهان و زندگی گشود. دریچه‌ای که مضمون آن نگاه به آخرت، خوارداشت ارزش‌های این جهانی، فداکاری، ایثار و طلب شهادت بود. (عظیمی، ۱۳۸۹: ۲) بالطبع سیطره این ارزش‌ها، آثار ادبی نویسندگان مدافع گفتمان سیاسی نیز میدانگاه تثبیت و ترویج آن‌ها شد. از این رو، مرگ در این آثار به منزله شهادت ایثارگرایانه و تعالی اخلاقی و مرگ آگاهی معناداری می‌شود. (سلیمانی، ۱۳۸۰: ۵۵)

ادبیات دفاع مقدس، انسان‌گرا است، اما انسان‌مدار نیست؛ از این رو، مردم تنها پیروزی رزمندگان را می‌خواهند و در این میان، آوارگی و بی‌سرپرستی را به جان می‌خرند. راه‌حلی که نویسنده برای شخصیت در گفتمان ادبی دفاع مقدس پیشنهاد می‌کند، پیروی از مذهب، پناه آوردن به مقدسات و توجه ویژه به وقایع کربلا است.

نویسنده برای تصویرسازی عوامل اجتماعی، واژه‌هایی را به کار می‌گیرد که به کمک ارتباط با مسائل فرهنگی و اعتقادی، معنایی گسترده‌تر از معنای ظاهری خود برای برجسته‌تر ساختن یک کارگزار اجتماعی، شخصیت و اعمال او در تقابل و یا حتی تضاد با دیگر عوامل را در ذهن خواننده خلق می‌کند. (تلطف، ۱۳۹۴: ۲۱۹)

امام^(ره) برای شوق حضور در جبهه‌ها می‌فرمود: «امروز روی حضور در حمله جهاد و شهادت و میدان نبرد است؛ روز نشاط عاشقان خداست؛ روز جشن و سرور عارفان الهی است؛ امروز روز نغمه سرایی فرشتگان در ستایش انسان‌های مجاهد ماست. درنگ امروز فردای اسارت باری را به دنبال دارد و این تنها چیزی بود که در شرایط سخت فشارهای روانی و تبلیغاتی شوق به نبرد و شور حماسه را در دل رزمندگان و مردم زنده نگه می‌داشت. امام^(ره) برای تحکیم اراده رزمندگان برای حضور هر چه قوی‌تر در جهاد و دفاع در برابر دشمن می‌فرمود: «ملت شهید پرور ایران بدانند که این روزها، روز امتحان الهی است، روز پرخاش علیه کسانی است که با اسلام کینه دیرینه دارند، روز انتقام از کفر و نفاق است؛ روز فداکاری است؛ امروز روز عاشورای حسینی است؛ امروز، ایران کربلاست. حسینیان آماده باشید؛ کمربندهایتان را محکم کنید. ای آزادگان و احرار به پا خیزید ...

امروز، روز مقاومت است؛ چنان بر صدام و آمریکا و استکبار غرب سیلی بزنید که برق آن چشمان استکبار شرق را کور کند.» (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۲۰: ۱۹۵)

نویسنده با استفاده از سطح واژه پربسامد «شهید»، به این کلمه قداست می‌بخشد و ایثار و فداکاری رزمندگان را برجسته می‌نماید. آنها در مقابل تمام مصائب ایستادگی کردند و این خود نوعی ارزش‌گذاری به ایدئولوژی دفاع مقدس است. راوی برای به تصویر کشیدن فضای مورد نظر در جملات حال و هوای آن روزها را در ذهن تداعی می‌کند و به ارزش‌های برآمده از جنگ ارجح می‌نهد و آنها را در طیف گسترده‌ای با بار ارزشی مثبت بازنمایی می‌کند. فضایی که حسینی در اینجا ترسیم می‌کند؛ فضای رنج و غم است، اما با نگاه رمانتیک و دلنشین و این از تأثیرگذاری مقوله شهادت به‌عنوان یکی از نهادهای گفتمان قدرت در جامعه شیعه است.

۲-۲-۴. تعهدگرایی دینی

واژه «دفاع» جنبه ایدئولوژیک دارد و دربرگیرنده مفهومی است که دین و شریعت در مورد دفاع مطرح می‌کند و به معنای دفاع از حقیقت انسانی و فطرت الهی است؛ «دفاع ما نوعی تقابل با کفر و باطل است.» (شاکری، ۱۳۹۵: ۴۳۲) از نظر مدافعان گفتمان سیاسی ایدئولوژی، انگیزه دفاع را امری مقدس ارزیابی می‌کنند. به نظر می‌رسد رویکرد نویسندگان موافق گفتمان سیاسی به دفاع مقدس نه جنگ، اغلب ارزش محور است. (سعیدی، ۱۳۹۵: ۳۴۴)

راوی «دا»، همه‌جا هست. هیچ آرام و قرار ندارد خود را مسئول می‌داند و در هر کاری دخالت می‌کند و قصد دارد همه چیز را عوض کند. در فصل چهارم کتاب این جمله از پدر برای تشویق راوی برای ادامه فعالیتش در غسلخانه و امدادسانی آمده است: «... جلوی در حال که رسیدم. دا با صدای بلندی گفت: کجا؟ کجا؟ ... گفت: اول اون چادرت رو دربیار ... کنار شیر آب رفتم. پاهایم را شستم و پابرهنه رفتم توی پدیرایی. بابا هنوز پشت پنجره ایستاده بود ... گفتم: بابا خیلی ممنون. من همه‌اش می‌ترسیدم، پیام خونه دعوایم کنید ... صورتم را بوسید. دست‌هایم را از دور گردنش باز کرد، توی صورتم نگاه کرد و گفت: آره امروز همه باید کمک کنند. دیگه مرد و زن معنا نداره. همه باید دست‌به‌دست هم بدیم و دفاع کنیم. نباید اجازه بدیم اجنبی وارد

مملکتمون بشه و به خاک، ناموس و شرفمون دست درازی کنه. زن و مرد باید جلوشون وایسیم.»
(حسینی، ۱۳۹۸: ۸۸-۸۹)

کمک به شهدا و دفن کردن آنها نیز باعث بی‌قرار و تعدد رفت و آمد او به مسجد جامع شده و آن را به شکل زیر بازگو نموده است: «فکر می‌کردم اینجا رها شده است و من هرطور که شده باید دیگران را متقاعد کنم به جنت آباد و شهدا اهمیت بدهند. خودم هم خسته شده بودم. دست و پاهایم درد می‌کرد. بندهای انگشتانم به خاطر فشار و سنگینی جنازه‌ها ورم کرده بود. می‌رفتم مسجد، آرام نمی‌گرفتم، می‌آمدم. دوباره عصبی می‌شدم و می‌رفتم. آن قدر که دیگر خجالت می‌کشیدم. خودم هم فهمیدم حرف‌های تکراری می‌زنم، ولی دستم به جایی بند نبود. فقط می‌دیدم مسجد، پایگاه و مرکز فرماندهی شده. به نظر می‌آمد مرکز تصمیم‌گیری‌ها، تقسیم نیرو و مواد غذایی و مأمون مردم وحشت زده است.» (همان: ۱۴۹)

راوی آگاهانه و برخلاف میل روحی و ویژگی‌های عاطفی خود، وظیفه شستشو و دفن پیکر شهدا و درگذشتگان به عنوان کوشش و فعالیت خود انتخاب کرده است: «این را گفتم، کمی آرام شدم و دوباره، صحنه‌هایی که از صبح دیده بودم، از جلوی نظرم گذشت. بیشترین چیزی که توی غسل‌خانه از آن می‌ترسیدم، جنین‌های سقط شده بود. شکل و شمایل عجیبی داشتند. صورت بعضی از آنها به هم فشرده بود. انگار آنها را پرس کرده بودند. می‌گفتند: زن‌ها از هول و هراس انفجارها و آوارها حمل‌شان را سقط کرده‌اند. تا عصر اصلاً طرفشان نرفتم. ولی تعداد نوزادها و جنین‌های کفن‌پیچ شده گوشه غسل‌خانه زیاد شد، برای اینکه آن قسمت را خالی کنم، مجبور شدم بهشان دست بزنم. خسته از رفت و آمدهای بین قبرها و غسل‌خانه، دو تا از آنها را برداشتم خیلی سنگین شده بودند. سردی تن‌شان توی دست و بغلم نشست، تمام تنم را می‌لرزاند. وقتی یادم می‌افتد یکی از نوزادان هنوز پستانک توی دهانش بود، آن یکی پیش‌بند دور گردنش داشت و شیری که خورده بود، گوشه لبش خشک شده بود، می‌خواستم بمیرم. به خاطر ذهن کنجکاووم از کنار هیچ چیزی نمی‌توانستم عادی بگذرم. به لباس‌ها و قنداق‌هایشان دقت می‌کردم. می‌توانستم حدس بزنم اینها هر کدام در چه خانواده‌ای به دنیا آمده‌اند. مستضعف بوده‌اند

یا دستشان به دهانشان می‌رسیده. برای خودم عجیب بود، ما چطور با این چیزها روبه‌رو شدیم. من و لیلا که از دیدن زخم و خون، دلمان ریش می‌شد و طاقت دیدن یک جراحی ساده را نداشتیم، چطور می‌توانستیم این کارها را انجام بدهیم.» (همان: ۱۳۰)

راوی ساختارهای اشتباه حاکم بر جامعه را نسبت به زنان درهم می‌کوبد و زنان را وارد عرصه مقاومت نموده است. از نظر راوی این برابری در بحبوحه جنگ و برای کارهای مهم، مثل آوردن مهمات، نیز وجود دارد. «دوست نداشتم اینقدر ملاحظه ما را بکنند و ما را دور نگه دارند. جان خودشان هم مهم بود. گفتم: نه اجازه بدید، خودم میرم. حالا که من تا اینجا اومدم، پس من و شما فرقی نداریم. رفتن زیر آتش، من و شما ندارد.» (همان: ۵۱۱)

مردها نیز برابری راوی زن را با خویش پذیرا می‌شوند. در جایی، مردان در دفاع از راوی، او را مثل جامعه مردان معرفی می‌کنند. راوی در چشم دیگری نیز مرد است. «به اعتراض گفتند: چرا این خواهر رو با خودتون آوردین اینجا؟ پسرهای توی وانت گفتند: ما نیاوردیمش. خودش اومده. آن یکی گفت: نگران نباشید، اینم مثل خودمون شیریه. از این نوع حرف زدن حس خوبی نداشتم. خودم را جمع و جور کردم و گفتم: به شما چه ربطی داره؟ من خودم اومدم [...] گفتم: خودم خواستم بیام. مگه شما فقط اومدین بجنگین؟ من هم بلدم بجنگم. بعضیها می‌گفتند: ببخشید خواهر منظورمان این نیست.» (همان: ۳۳۰)

حسینی وضعیت مردم را در بمباران اینگونه بیان می‌کند: «در عرض چند ثانیه بین مردم همه و ولوله عجیبی افتاد. سرنشین‌های ماشین‌ها با دست پاچگی از وسیله‌هایشان پیاده می‌شدند و ماشین‌هایشان را با در باز رها می‌کردند. زن‌ها و بچه‌ها از ترس جیغ می‌کشیدند و به هر طرف می‌دویدند. هر کس به دنبال جایی برای پناه گرفتن و در امان ماندن از حمله هواپیماها بود. فریاد خدا، خدا، یا بالفضل و یا حسین از هر طرف به گوش می‌رسید.» (همان: ۱۸۲)

در فصل هشتم راوی برای کمک‌خواستن و بیان مظلومیت مردم خرمشهر در سخنرانی ماهشهر: «روز قبل سرگردی را جلوی مسجد جامع دیده بودم ... با صلابت درباره وضعیت خطوط حرف می‌زد و سربازها و نیروها را برای رفتن و جنگیدن تهییج می‌کرد. نامش را همانجا پرسیدم. گرفتند: اسمش سرگرد شریف‌نسه ... فکر می‌کردم اگر ساکت بمانم و

حرف نزنم در حق مردمی که در خرمشهر هستند، من هم خیانت کرده‌ام. حرف بابا یادم افتاد که گفته بود هنوز خبر این بدبختی‌ها به گوش مردم شهرهای دیگر نرسیده. اگر امام بدانند توی خرمشهر این اتفاق‌ها می‌افتد آرام نمی‌نشیند ... . یک دفعه بلند شدم ... شروع کردم به صحبت و گفتم مردم، اینا جوان‌های مظلوم خرمشهر هستند که به این روز افتادند. اینها بخاطر دفاع از ناموس و شرفشان به خاطر دین و مملکتشان کشته شدند. سه روزه بخاطر بمباران هواپیماها نتوانستیم اینها رو به خاک بسپاریم. سه روزه بدن اینها مثل شهدای کربلا روی زمین زیر آفتاب مونده. همین‌طور که حرف می‌زدم. اشکهایم جاری می‌شد ... . دوباره ادامه دادم: توی خرمشهر مردم آب و برق ندارند. تو مضیقه‌اند. امنیت ندارند ... . توی این شرایط که مردم با چنگ و دندون از آب و خاک شون دفاع می‌کنن، نیروهای ما اسلحه ندارند ... . خائن‌ها نمی‌گذارن نیرو و اسلحه وارد خرمشهر بشه. شماها مظلومیت خرمشهری‌ها را به گوش مسئولین برسونید ... . آخرش گفتم: هرکس در قبال کاری که می‌کنه مسئوله. من اینجا احساس مسئولیت کردم که این حرف‌ها رو برای شما بگم ... . خرمشهر مال ایرانه ... باید با چنگ و دندون از مملکتمون دفاع کنیم. . .» (همان: ۱۸۸ و ۱۸۹)

راوی پس از شهادت پدر و خاکسپاری وی، ماندن در جوار خانواده و زاری و شیون را مجاز نمی‌داند و می‌گوید: «کمی که گذشت احساس کردم اینجا ماندن دیگر جایز نیست. از جا بلند شدم و به دا گفتم: من دیگر می‌روم. دا با بی‌حالی گفت: کجا؟ گفتم: مسجد جامع.» (همان: ۲۱۳)

مسجد جامع خرمشهر جایی است که راوی در آن سعی دارد با انجام دادن کارهای مختلفی چون امدادگری و رساندن غذا به خط مقدم و حتی مبارزه مسلحانه در آنجا در حفظ خرمشهر یاریگر رزمندگان باشد .

در فصل دهم کتاب راوی احساسات زنانه و غم‌انگیز خود را از دیدن انفجار و هموطنان شهید شده اینگونه بیان می‌کند:

«... نمی‌توانستم بپذیرم، شهنواز به این زودی برود ... با التهای که سراسر وجودم را گرفته بود، از جا بلند شدم ... جگرم آتش گرفته بود ... . جنازه یک دخترده ساله بیش از همه زجرم می‌داد. معصومیت صورتش با آن لباس مندرسی که بر تن داشت ... روسری سفید رنگش با پروانه‌های رنگارنگی ... اما حالا پروانه‌های روسری درخون دخترک دست و پا می‌زدند. دلم شکست. با خودم گفتم: این بچه از جنگ چه می‌دونه؟ به چه گناهی تو خواب جون داده؟ اصلاً چرا جنگ شد؟ چرا کسانی که جنگ را به راه انداختن فکرزن و بچه مردم را نکردن؟ آخه ما به چه گناهی، به تاوان چه گناهی، به تاوان چه کاری باید این‌طور بسوزیم؟» (همان: ۲۸۱-۲۸۳)

راوی به همه تحکم می‌کند و مسئولیتشان را در وضعیت بحرانی یادآور می‌شود. منتظر نمی‌ماند کسی به او بگوید چه کار کن. خودش پیدا می‌کند. خودش می‌بیند کجا نیاز هست. هرکاری زمین مانده بر می‌دارد و نمی‌گوید از کسی دستور نگرفته‌ام یا فرمانده ندارم.

«جنگ، ناغافل شروع شده و سربازانی که در شهر سرگردانند فرماندهی ندارند که آنها را سازماندهی کند و همه چیز به هم ریخته است. سربازان هم به حرف کسی گوش نمی‌کنند و خودشان هم نمی‌توانند سر خود کاری انجام دهند. یکی از سرگردهای ارتش به نام شریف‌نسب از سربازان می‌خواهد که همراه او به انبار مهمات پادگان بروند و آنجا را تخلیه کنند که به دست دشمن نیفتد؛ اما سربازان تکان نمی‌خورند و می‌گویند کسی به ما دستور نداده این کار را بکنیم یا این که فرمانده هامون اجازه نمیدن. در این میان زنی بلندگو را گرفته و در ادامه سخنان سرگرد با سربازان حرف می‌زند: «یک دفعه با کمال تعجب دیدم از بین جمع زنی جلو رفت و بلندگو را در دست گرفت و رو به جمعیت گفت: شماها سربازید شماها برای این روزها تعلیم دیدید شما دوره گذروندید. نیروهایی که آموزش ندیدن الان دارن تو خطوط می‌جنگن اونوقت شما فقط به خاطر این که حکم صادر نشده فرمانده بالا سرتون نیستن می‌خواید کاری کنید؟ دوره سربازی دوره آمادگی برای دفاع از ناموس و مملکت حالا اینها به خطر افتاده ...» (همان: ۴۰۳)

در جایی دیگر از کتاب بیان شده است: «روز بیستم مهر خبر آوردند: توی بندر درگیری به اوج رسیده و چند تا خط ایجاد شده، نیاز به نیروی خیلی زیاد است. از مطب هرکس می‌تواند به ستاب برود. همان روز چند صندوق خالی مهمات از حیاط خلوت آوردیم و هرچه دستمان رسید، تویش ریختیم. چسب، باند، قیچی، سوزن، آمپول‌های جلوگیری از خونریزی، آمپول بی‌حس کننده گزلوئین و ... برداشتیم. وانت که آمده جعبه‌ها را بار کردیم و من، صباح و دکتر سعادت سوار شدیم. ساعت نه و نیم بود که توی نخلستان از ماشین پیاده شدیم و صندوق‌ها را پایین گذاشتیم. ستوان اقارب پرست تاجشمش به من و صباح افتاد برافروخته پرسید: شماها برای چه اومدید اینجا؟ مگه بچه بازی؟ عراقی‌ها اینجا. دکتر سعادت هم گفت: خب به ما گفتند بیاییم اینجا. امدادگر خواسته بودند، ما هم امدادگریم. اومدیم کمک. گفت: خیلی خوب این خواهرها باید برگردند. گفتیم: ما سر خود نیومدیم. ما امدادگریم به ما گفتند بیاید، ما هم اومدیم. هیچ‌کس هم نمی‌تونه مارو برگردونه.» (حسینی، ۱۳۹۸: ۴۹۷-۴۹۸)

در قسمتی از داستان که مأموران راوی را برای ماندن در غسلخانه بازخواست می‌کنند می‌گوید: «با لحن سرزنش‌آمیزی پرسید: می‌خواستم ببینم چرا می‌خواید اینجا بمونید؟ با اجازه کی موندید؟ اینجا امنیت نداره. شما یک خانم هستید. گفتیم: چون امنیت نداره من می‌مونم. شهدای ما اینجا تنهان هیچ‌کس به فکر حفاظت اینها نیست مرد کو بیاد اینجا؟ مردها رو بیارید شما هم خودت بیا وایسا ما می‌ریم.» (همان، ۱۷۲)

یا در جای دیگر آمده است: «شماها الان نه مرده‌اید، عین مرده‌ها بپریم دفتون کنیم. نه زنده‌اید مثل زنده‌ها بلند شید کاری بکنید. فرمانده ندارید، غیرت که دارید. حداقل بلند شید کمک کنید جنازه شهدا رو به خاک بسپاریم.» (همان: ص ۱۲۴)

در صحنه‌ای از داستان که تعدادی از جوانان در مساجد جامع خرمشهر از بهبود شرایط جنگ ناامید هستند، آقای مصباح (یکی از شخصیت‌های کتاب) به آنان امید می‌دهد و می‌گوید: «نباید رعب و وحشت تو دل مردم بیندازید. چرا این جوری می‌کنید؟ توکل ما به خداست. اسلحه نداریم. ایمان که داریم.» (همان: ۳۱۰)

در صحنه‌ای، شاهد هستم که راوی پس از شهادت برادر، روحیه خود را همچنان حفظ کرده و تصمیم دارد در شهر و به مبارزه‌اش ادامه دهد و خواهرش لیلا هم با او همدستان می‌شود: «بالاخره دایی سکوت بینمان را شکست و پرسید: چیکار می‌خواهید بکنید؟ با ما نمی‌آید برویم پیش مادرتون؟ من گفتم: نه. نمی‌خواهم بیایم. می‌خواهم همین جا بمانم. دایی به بیل نگاه کرد. او هم گفت: تا وقتی زهرا اینجاست، من هم هستم.» (همان: ۲۱۳)

این روحیه، زمانی به اوج خود می‌رسد که راوی با وجودی که به شدت زخمی شده است، همچنان اصرار دارد در شهر بماند و به ایستادگی در مقابل دشمن ادامه دهد؛ بنابراین، ماجرای احوال‌پرسی دوستش و جواب او اینگونه ترسیم می‌شود: «بعد پرسید وضعیت چطور؟ چه کار باید بکنی؟ ... از ترس اینکه مرا به ماهشهر اعلام کنند. تصمیم گرفتم بار دیگر به خرمشهر برگردم. به همین خاطر در جواب زینب گفتم: هیچی دیگه باید برگردم خرمشهر. بهم گفت می‌تونم برم. با تعجب گفت: ا... با این وضعیت برگردی خرمشهر! مگه میشه؟» (همان: ۵۲۴)

حسینی احساس مسئولیت خود در مبارزه با دشمن بعثی اینگونه شرح می‌دهد: «قلبم ریخت. نادانسته و غافل داشتیم در جنگ دشمن می‌افتادیم. به اقارب پرست گفته بودم که می‌دانم ممکن است اسیر شوم این آمادگی را هم داشتم ولی حالا که به این مرحله رسیده بودیم قبولش برایم سخت بود این که بدون هیچ جنگیدن یا مقاومتی یکهو اسیر شوم و نتوانم عکس‌العملی نشان بدهم برایم عذاب آور بود همیشه فکر می‌کردم آدم را که محاصره بکنند مقاومت می‌کند. حلقه محاصره تنگ‌تر می‌شود آن وقت آدم اقدامی می‌کند و بالاخره کشته می‌شود ولی هنوز کاری انجام نداده بودم نه جنگیده بودم و نه به داد مجروحی رسیده بودم.» (همان: ۵۰۳)

مهم‌ترین تکلیفی که امام (ره) در جنگ ترسیم نمودند، دفاع از اسلام بود: «تکلیف ما این است که از اسلام صیانت کنیم و حفظ کنیم اسلام را، کشته بشویم، تکلیف را عمل کرده‌ایم، بکشیم هم تکلیف را عمل کرده‌ایم. (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۳: ۱۰۷) و در جایی دیگر فرمودند: «شما برای حفظ اسلام دارید جنگ می‌کنید و او (صدام) برای نابودی

اسلام. الان اسلام به تمامه در مقابل کفر واقع شده است و شما باید از اسلام پایداری و دفاع کنید.» (همان، ج ۱۶: ۲۳۳)

امام (ره) در طراحی استراتژی جنگ با توجه به اینکه اهداف و ابزارها بایستی با هم سنخیت داشته باشند این جنگ خانه و کاشانه و شکست و تلخی، کمبود و فقر و گرسنگی نمی‌داند. این جنگ، جنگ اعتقاد است؛ جنگ ارزش‌های اعتقادی - انقلابی علیه دنیای کثیف زور و پول و خوش گذرانی است، جنگ ما جنگ قداست، عزت و شرف و استقامت علیه نامردمی هاست.» (امام خمینی، ۱۳/۴/۱۳۶۷) بنابراین امام برای حصول به این نتیجه سلاح استقامت و پایداری را شرط رسیدن به هدف می‌دانستند. ایشان فرمودند: با تمام قدرت بیست سال هم این جنگ طول بکشد، ما ایستاده‌ایم. هر روز ما در جنگ برکاتی داشته‌ایم که در همه صحنه‌ها از آن بهره جسته‌ایم. ما انقلابمان را در جنگ به جهان صادر نموده‌ایم ما مظلومیت خویش و ستم متجاوزان را در جنگ ثابت نموده‌ایم. ما در جنگ ریشه‌های انقلاب پر بار اسلامی مان را محکم کردیم. ما در جنگ حس برادری و وطن دوستی را در نهاد یکایک مردم مان باور کردیم. (همان، ج ۱۳: ۱۴۸)

واژگان «دفاع، مملکت» در این جملات تکرار شده است. گفتمان حاکم در این جملات، انسجام سراسری دارد تا تصویری مقاوم از حسینی به مخاطب نشان دهد که به عنوان نقش اصلی کتاب در خواننده تأثیرگذار باشد. مردان به این دلیل که زنان را موجوداتی ضعیف‌تر از خود می‌دانند، در مقابل چنین گفتمانی نگاه‌های سنتی محکوم و مؤاخذه می‌شوند و از نگاه خود شرمسار می‌شوند.

راوی «قطب خودی» همپای دیگران به نبرد با دشمن می‌پردازد و تلاش می‌کند تا آزادی میهنش را شاهد باشد. این نگاه، سبب شکل‌گیری زبانی خاص نسبت به زنان شده است. از نتایج به کارگیری این زوایه دید، نگاه خاص به جایگاه زنان است. نگاه او در این گفتمان، نگاه یک ایرانی است که می‌خواهد از میهن خود دفاع کند.

حسینی با زبانی روان و مناسب سخن می‌گوید و در این میان، از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی بهره می‌گیرد و در این جملات، نگرش بشردوستانه خود را بیان می‌کند. راوی با طرح

پرسش‌هایی ذهن مخاطب خود را به سمت و سوی منظور خود سوق می‌دهد و با بیان صحنه‌های بسیار تلخی از جنگ، چهره ددمنشانه «دیگری» را برجسته کرده و زبان به اعتراض می‌گشاید. او با توصیف صحنه‌هایی از کودکان شهید، شفقت و عاطفه زنانگی را به خواننده انتقال می‌دهد و بر نگرش نقادانه خود تأکید می‌ورزد.

۲-۲-۵. ترویج و تحکیم هویت ملی

هویت ملی عبارت از مجموعه خصایص و ارزش‌های مشترک یک ملت مستقل است که افراد آن ملت نسبت بدان‌ها آگاهی یافته‌اند و به واسطه آنها به یکدیگر احساس تعلق می‌کنند. در تعریف هویت آمده است: «هویت از مفاهیم بنیادین علوم اجتماعی، به‌ویژه جامعه‌شناختی و فرهنگی است و می‌توان آن را به معنی چستی و در پاسخ به پرسش ماهیت دانست» در نگاه جامعه‌شناختی، هویت همان احساسی است که در فرد در متن جامعه به وجود می‌آید و با تکیه بر اشتراک‌ها و یا تفاوت‌هایی که با گروه‌های دیگر دارد، به درک احساس هویت مستقل می‌رسد. در این تعریف، افراد و جماعت‌ها در روابط اجتماعی خود، از افراد و گروه‌های دیگر متمایز می‌شوند. عناصر دخیل و برجسته در هویت ملی را می‌توان اعتقادات و باورهای مذهبی، مفهوم سرزمین و میهن (وطن) و مسائل تاریخی و فرهنگی برشمرد که در نوشته‌ها مورد بررسی نیز به کرات استفاده شده‌اند. نویسندگان زمان فعلی را از حال به گذشته برمی‌گرداند و بی‌آنکه صدای بمب و موشک را نشان دهد، به ستایش دلیری و قهرمانی رزمندگان و سرزنش دشمن می‌پردازد. (لک، ۱۳۸۴: ۱۱۳).

توصیف شهر بعد از جنگ از زبان راوی آمده است: «وضعیت شهر و خیابان‌ها به طرف خیابان حافظ نگاه کردم سینما حافظ و بازار روز مورد اصابت قرار گرفته بود و شاخه درخت‌های سوخت‌ها و سنگ و کلوخ‌ها وسط خیابان ریخته بود مغازه‌ها تماماً بسته بودند و فواره‌ها کار نمی‌کردند ...» (همان: ۱۲۵)

یا «به بازار نگاه کردم. دود غلیظی که آسمان شهر را پوشانده بود، فضای مسقف آنجا را تاریک کرده بود. کرکره مغازه نشان می‌داد بعضی‌ها نشان قفل بودند از خودم پرسیدم الان صاحبان این

مغازه‌ها کجا هستند؟ چه کار می‌کنند؟ خرجی زن و بچه‌هایشان را از کجا می‌آورند؟ مغازه نوار فروشی کنار چایخانه عموناصر را دیدم، یاد روزهایی افتادم که با دامم می‌آمدیم بازار صفا همیشه از اینجا رد می‌شدیم. مغازه صدای نوار سعدون جابر، خواننده عراقی بلند بود. فروشنده صدای ضبط را قدر زیاد می‌کرد که تا وسط‌های بازار این صدا به گوش می‌رسید. در حالی که نگاهم به در بسته مغازه مانده بود، شعرهای سعدون جابر به خاطر آمدن: آحا یا دیرت هلی یا عینی یا طیت هلی مشتاک یا جنت هلی. موبعیدین. الیحب بندل در بهم موبعیدین ... ای دیار پدر چقدر مشتاق توام. ایل و تبارم، خانواده‌ام، زادگاهم دور نیستند اگر کسی دوست داشته باشد راه آنجا را یاد بگیرد. دور نیستند، ماه راه‌شان را بلد است ... یا شعر عبدالحلیم الحافظ شاعر و خواننده مصری که شعر معروف یا ولدی را می‌خواند ... قالت یا ولدی لا تحزن ... گفت: پسرم اندوهگین مباش. عشق سرنوشت توست، پسرم به یقین شهید می‌میرد. آنکه در راه محبوب جان بسپارد. سرنوشت بی‌بادبان در دریا عشق راندن است ... عشق زیباترین سرگذشت‌هاست.» (حسینی: ۲۶۱ - ۲۶۲)

همین موضوع را می‌توان در صفحات دیگر کتاب و در رفتار شخصیت اصلی داستان؛ یعنی زهرا مشاهده کرد: (همان: ۲۴۰)، مرور خاطره آتش‌بازی در خانه (همان: ۲۴۲)، مرور خاطره در بصره و افتادن وی در شط رباط (همان: ۲۶۱) تردد در بازار خرمشهر (همان: ۴۱۶)، دیدن صحنه‌های بمباران ساحل او را به یاد گذشته می‌اندازد و پیاده‌روی‌ها و خریدها و شط را مرور می‌کند. (همان: ۴۵۱).

یا: «... حال و هوای خاصی داشتم ... بعد از بعد حدود دو سال شهرم را بینم ... وقتی وارد شهر شدیم، همان اول جا خوردم. پلی که روی شط بود و شهر را به قسمت جنوبی‌اش وصل می‌کرد، تخریب شده بود ... من شهری نمی‌دیدم ... از خانه‌ها جز تلی از خاک و آن پاره چیزی به چشم نمی‌خورد. فقط میدان‌های وسیع مین ما را محاصره کرده بود. عراقی‌ها راه به راه تا بلو میدان‌های مین نصب کرده بودند ... مسجد خیلی صدمه دیده بود ...» (همان: ۶۷۶ - ۶۷۵)

نوستالژی در این عبارتها در واقع مرثیه‌ای برای دوران طلایی شهر است. راوی با کاربرد افعال گذشته، مخاطب خود را به گذشته می‌برد.

پرداخت دقیق در توصیف صحنه‌های نامطلوب خرمشهر بعد از جنگ از نگاه ریزینانه یک زن، باعث تقویت هرچه بیشتر حس همذات‌پنداری در خواننده می‌شود. در این جملات انگاره‌های

ذهنی عشق به میهن با شوق زنانه بیان شده است. راوی خرمشهر را عاشقانه دوست دارد. او با بهره‌گیری از توصیف شهر قبل از جنگ، زندگی پر از صفا و صمیمیت آن را برجسته می‌نماید. این شرایط زمانی بود که دولت بعث عراق به ایران حمله نکرده بود؛ بدین ترتیب حسینی به زندگی آرام «قطب مثبت خودی» اشاره دارد که نماد زندگی ساده و دلنشین مردم ایران بود که با حمله ددمنشانه ارتش بعث «دیگری» این آرامش و سکون از بین رفت و به جای آن دلهره، تشویش، جنگ و خونریزی در کشور حاکم شد.

۳. نتیجه‌گیری

با بررسی گفتمان مقاومت در کتاب «دا» براساس تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک، نتایج زیر حاصل گردید:

راویان جنگ، با نقل شفاهی خاطرات و وقایع دوران دفاع مقدس، نقشی برجسته در شناساندن آن دوران به نسل امروز دارند. نویسنده در جهت تولید گفتمان ایدئولوژیکی مقاومت با انتخاب واژگان مناسب و تصویرسازی‌های مکرر سعی در برجسته کردن دردها و رنج‌های مردم جنگ‌زده و مبارز، تمجید از شهیدان و جان‌باختگان، ترویج روحیه سلحشوری و تحکیم نقش زنان را داشته است. در این اثر شخصیت زن موفق شده است با گفتمان، افکاری را که نسبت به زن در جامعه وجود دارد با روحیه مبارزه‌طلبی تغییر دهد.

با بازتولید گفتمان مقاومت تحت گفتمان مسلط عاشورایی و الگوپذیری از قیام امام حسین (ع) و صبر و مقاومت حضرت زینب (س) و پیوند آن با هویت دینی، چهره خودساخته مسلمان مؤمن مبارز را با استفاده از انگاره‌های ذهنی، برجسته نموده است. راوی با توجه به انگاره‌های ذهنی خود از گفتمان حضرت امام (ره) و به کارگیری گفتمانی مبتنی بر فرهنگ اصیل اسلام و ائمه علیهم السلام دست به طراحی استراتژی زد و توانست با استفاده از این ابزار، ارزش‌های استقامت، پایداری و شهادت‌طلبی را برجسته نماید.

جایگاه تحلیل گفتمان مبتنی بر مقاومت در کتاب خاطرات...

او با استفاده از مؤلفه گواه‌نمایی در به‌تصویر کشیدن احساسات مردان و زنان از این صحنه، چهره «خودی» را برجسته کرده است. استراتژی کلامی و جهت که مبین میزان پابندی نویسنده به ادعایش است را می‌توان در محور هموطن‌دوستی و میهن‌دوستی قرار داد. به‌طور کلی زبان این کتاب روان و برای خوانندگان قابل فهم است. اسلوب بیان استوار، متین و دارای صداقت لحن است. حسینی شرحی دقیق و تأثیربرانگیز از صحنه‌های بسیار تلخ برای بیان تجربه واقعی‌اش استفاده کرده است. این تصویرپردازی‌ها به خواننده کمک می‌کند تا به درک عمیقی از ایدئولوژی نویسنده که برجسته کردن قطب خودی در مبارزه با اشغال وطن و مقاومت و شناساندن چهره دشمن تجاوزگر و بیان ییادگیری‌های قطب دیگری برسد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابنامه**الف. منابع فارسی**

- اخوان مفرد، حمیدرضا. (۱۳۷۱). **جایگاه اندیشه های امام خمینی در گفتمان تجدد**، نامه پژوهش، شماره ۷، زمستان.
- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۸۶). **تحلیل گفتمان انتقادی و ادبیات**. ادب پژوهی. س ۱. ش ۱. ص ۱۷-۲۷.
- امام خمینی، سید روح الله. (۱۳۷۹). **صحیفه امام**، ج ۱۶ - ۶، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چ سوم.
- باختین، میخائیل. (۱۳۹۴). **جستارهایی درباره رمان**. ترجمه رویا پورآذر. تهران: نشر نی. چاپ چهارم.
- بهرام پور، شعبانعلی. (۱۳۷۹) **درآمدی بر تحلیل گفتمان، گفتمان و تحلیل گفتمانی**، تهران، فرهنگ گفتمان.
- تلفظ، کامران. (۱۳۹۴). **سیاست نوشتار، پژوهش در شعر و داستان معاصر**. ترجمه مهرک کمالی. تهران: نامک.
- تندرو صالح، شاهرخ. (۱۳۷۹). **گفتمان سکوت: مجموعه گفتگو پیرامون مسائل عمومی ادبیات داستانی**. تهران: شفیعی.
- تندرو صالح، شاهرخ. (۱۳۸۲). **ادبیات جنگ و موج نو**. تهران: فرهنگ سرای پایدار.
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ صفی، سید محمدعلی. (۱۳۹۲). «روایت زنانه از جنگ: تحلیل انتقادی کتاب «دا» فصلنامه علمی - پژوهشی نقد ادبی س ۶ ش ۲۱ زمستان ۱۳۹۲ صص ۸۵-۱۱۰ حسن بیگی، ابراهیم. (۱۳۹۲) **جنگ و رمان هایش**. تهران: سروش.
- حسینی، سیده اعظم. (۱۳۸۹). «**۱۵**» **خاطرات سیده زهرا حسینی**. چاپ صد و نوزده، تهران: سوره مهر.
- سرشار، محمدرضا. (۱۳۹۰). **ادبیات داستانی ایران پس از انقلاب اسلامی**. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سعیدی، مهدی. (۱۳۹۵). **ادبیات داستانی جنگ در ایران**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- سلطانی، سیدعلی اصغر. (۱۳۷۸). **قدرت، گفتمان و زبان: سازو کارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران**. تهران: نی.

- سلطانی، علی اصغر. (۱۳۸۴) **قدرت، گفتمان و زبان**. تهران: نی.
- سلیمانی، بلقیس. (۱۳۸۰). **تفنگ و ترازو**. تهران: روزگار.
- شاکری، احمد. (۱۳۹۴). **جستاری در اصطلاح‌شناسی و مبانی ادبیات داستانی دفاع مقدس**. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاملو، اکبر و همکاران. (۱۳۹۶). **بررسی تطبیقی گفتمان تشیع در مجموعه داستانی قلم رصاص و رمان «د»**، کاوش نامه ادبیات تطبیقی، دوره ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۶. صص ۱۰۷-۱۲۸.
- عظیمی، سمیرا. (۱۳۸۹). **جایگاه طنز در گفتار سیاسی جنگ: تحلیل محتوای ادبیات داستانی جنگ تحمیلی**. کارشناسی ارشد. راهنما: غلامرضا کاشی. دانشگاه علامه طباطبائی.
- غفاری، محمد. (۱۳۹۲). **«نقد روایتی زنانه از جنگ: تحلیل انتقادی کتاب «د» فصلنامه علمی - پژوهشی نقد ادبی س ۶ ش ۲۴ زمستان ۱۳۹۲**. صص ۲۱۱-۲۱۵.
- فاولر، راجر. (۱۳۹۶). **زبان شناسی و رمان**. ترجمه محمدغفاری. ویراست دوم. تهران: نشر نی.
- قهرمانی، مریم. (۱۳۹۲) **ترجمه و تحلیل گفتمان انتقادی، رویکرد نشانه شناختی**. تهران: مؤلف.
- لک، منوچهر. (۱۳۸۴) **(هویت می در دفاع مقدس)** مجله مطالعات ملی، س ۶، ش ۲.
- مهرآیین، مصطفی. (۱۳۸۶). **شرایط تولید فرهنگ: ریشه‌های ظهور مدرنیسم اسلامی در هند، مصر و ایران**. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی. دانشگاه تربیت مدرس.
- ون‌دایک، تئون. ای. (۱۳۸۲). **تحلیل انتقادی گفتمان**، گروه مترجمان (ایزدی، بهرام پور، خرمایی، کاشی، میرفخرایی)، چ دوم، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

ب. منابع لاتین

منابع لاتین

- Nishida, H (1999). "A cognitive approach to intercultural communication based on schema theory", International Journal of Intercultural Relations, Volum 23. No. 5. Pp: 777 – 753.
- Richardson, John E (2007). *Analyzing Newspapers: An Approach From Critical Discourse Analysis*, New York: Palgrave Publishing.
- Van Dijk, Teun A. (2001), *Multidisciplinary CDA: a plea for diversity in Wodak, Ruth, Michael, Methods of Critical Discourse Analysis, SAGE Publications Ltd: London: 95 – 121.*